

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему:

**«Депортовані на Тернопільщині як “спільнота пам’яті”: репрезентації
травматичного досвіду»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»
Ольхова Юлія Ігорівна

Науковий керівник: Шліхта Н.В.
кандидат історичних наук, професор

Рецензент: Грінченко Г.Г.
доктор історичних наук, професор

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2021 р.

Київ -2021

**Декларація
академічної доброчесності**

Студентки НаУКМА

Я, Ольхова Юлія Ігорівна,

студентка 4 року навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія».

адреса електронної пошти: yu.olkhova@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Депортовані на Тернопільщині як “спільнота пам’яті”: репрезентації травматичного досвіду» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

24 травня 2021

Ольхова Юлія Ігорівна

Дата

Підпис

П.І.Б. студента

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Депортовані на Тернопільщині як “спільнота пам’яті”: репрезентації травматичного досвіду»

Автор: Ольхова Ю.І., студентка 4-го р.н., освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія».

Науковий керівник: Шліхта Н.В.

Захищена: "___" _____ 2021 р.

Короткий зміст роботи:

Робота має за мету дослідження особливостей наративів примусових мігрантів із Закерзоння про життя на етнічних теренах, депортацію та подальше пристосування до нових умов проживання на Тернопільщині. Задля досягнення мети в роботі схарактеризований контекст формування «спільноти пам’яті», визначено патерни «пригадування» про травматичні події та реконструйовано «офіційний переселенський наратив», творений суспільно-культурними об’єднаннями переселенців. Усі висновки базовані на комплексному аналізі джерел усної історії, спогадів, а також опублікованої та неопублікованої документації. У роботі також простежено процес творення «місць пам’яті» переселенськими об’єднаннями та проаналізовано комеморативні практики з ціллю окреслення канону пригадування. Висновки, отримані в ході дослідження, репрезентують процеси «пам’ятання» та «пригадування» спільною, згуртованою на основі травматичного досвіду.

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади і джерельна база дослідження	9
1.1. Джерельна база	9
1.2. Методологічні засади дослідження	15
Розділ 2. Формування переселенської «спільноти пам'яті» на Тернопільщині ..	21
2.1. Обмін населення на польсько-українському прикордонні в контексті повоєнних депортацій	21
2.2. Від планів розселення до самовільної міграції: розміщення переселенських родин у Тернопільській області	25
2.3. Соціально-побутове облаштування примусових мігрантів на Тернопільщині	27
Розділ 3. Репрезентації досвіду в колективній та індивідуальній пам'яті переселенців	33
3.1. Обмін населенням як особиста та культурна травма	33
3.2. Депортовані в повоєнному соціумі Тернопільщини: індивідуальні спогади	38
3.3. «Мала батьківщина» в колективній пам'яті депортованих	42
Розділ 4. «Офіційний переселенський наратив»: зміст і засоби творення	46
4.1. Заснування та діяльність товариств переселенців на Тернопільщині	46
4.2. ВУТЛ як творець канону пригадування	51
4.3. Інструменталізація пам'яті про травматичні події	54
Висновки	57
Список використаних джерел і літератури	60
Додатки	70

Вступ

Масштабний польсько-український обмін 1944–1946 рр. посідає вагоме місце серед насильницьких переселень, здійснених радянським керівництвом на завершальних етапах Другої світової війни та в перші повоєнні роки. Це міждержавне переміщення трансформувало польсько-українське пограниччя із «перехідного» у «стикове», тобто таке, де кордон почав відгравати виключно бар'єрну функцію.¹ Проте такі дії не могли викоринити культурні взаємовпливи. «Рубежі, які протягом століть були діалектичною єдністю, поділені кордонами відвернулися, залишаючи по собі великі простори пам'яті».² Перед понад мільйоном осіб, що підпали під виселення з обох боків кордону, постала потреба інтеграції в новий соціум опісля руйнації традиційного способу життя. З огляду на це, *актуальною* видається спроба комплексно дослідити особливості репрезентації травматичного досвіду переселення в пам'яті депортованих із Закерзоння.

Об'єктом дослідження є травматична пам'ять про Другу світову війну, а *предметом* – пам'ять депортованих із Закерзоння, що проживають на теренах Тернопільщини про травму примусового переселення.

Метою роботи є дослідження механізмів творення і особливостей переселенських наративів про дитинство на польсько-українському прикордонні, депортацію та адаптацію до нових умов проживання на Тернопільщині.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких *дослідницьких завдань*:

1. окреслити джерельну базу та методологічні засади дослідження;
2. з'ясувати контекст формування переселенської «спільноти пам'яті» на Тернопільщині;
3. встановити особливості конструювання спогадів про дитинство на етнічних українських територіях, депортацію та пристосування до

---

¹Гуль М. Феномен пограниччя: соціокультурний аспект. Цифровий архів Острозької академії. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1354> (дата звернення: 13.05.2021).

² Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. Дніпро, 2020. С. 41.

нових умов життя в УРСР членами переселенської спільноти Тернопільщини;

4. простежити процес творення переселенськими об'єднаннями Тернопільщини канону пригадування та способи інструменталізації пам'яті про етнічні терени Холмщини, Лемківщини та Надсяння та примусову депортацію.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1939 до 2019 року. *Нижня межа* обумовлюється тим, що початок Другої світової війни наші респонденти підсвідомо обирають як відправну точку своїх наративів. *Верхня хронологічна межа* окреслюється включенням сконструйованого товариствами депортованих «офіційного переселенського наративу» до загального історичного канону держави. У 2019 р. була прийнята постанова Верховної Ради України про відзначення 75-х роковин виселення українців із Закерзоння на державному рівні³.

Географічні рамки дослідження охоплюють територію сучасної Тернопільської області, в межах якої внаслідок обміну населенням 1944–1946 рр. компактно розселилась найбільша кількість депортованих із Закерзоння. Характеризуючи процеси пам'ятання та пригадування минулого переселенською «спільною пам'яті» ми свідомо виходимо за рамки Тернопільщини. Терени Лемківщини, Надсяння і Холмщини сьогодні є «просторами пам'яті» переселенців.

В основі **методології** – загальнонаукові принципи аналізу і синтезу та метод критичного аналізу джерел. У ході проведення дослідження також було застосовано методологічні підходи *студій пам'яті*, *студій примусових міграцій* та *усної історії*.

Стан наукового дослідження проблеми. Тема депортації українців із Закерзоння в історіографії представлена фрагментарно. Найбільшу кількість дослідників цікавлять питання правової оцінки подій 1944-1946 рр. і погляд на це примусове переміщення в контексті польського питання в роки Другої

---

³ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 48, ст.384

світової війни. Це праці Володимира Макарчука,⁴ Ігоря Цепенди,⁵ Ігоря Козловського⁶ тощо.

Малодослідженими залишаються питання соціально-психологічної адаптації переселенців на нових місцях проживання. Цей аспект частково висвітлено в публікаціях Тетяни Пронь,⁷ Юлії Боднарчук,⁸ Романа Кабачія⁹ тощо.

Проблематикою пам'яті депортованих із Польщі сьогодні займаються лише дві дослідниці – Юлія Павлів¹⁰ та Галина Боднар.¹¹ Історикині вдаються до методу контент-аналізу, на основі результатів якого інтерпретують емоційне забарвлення певних сегментів усних інтерв'ю.

Джерельну базу дослідження складають архівні матеріали, опубліковані документи, джерела усної історії та опубліковані спогади депортованих із Закерзоння на Тернопільщину.

Структура дипломної роботи зумовлена її метою і поставленими завданнями. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

---

⁴ Макарчук В. Депортации и трансферты населения: зло или неизбежное зло. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. Москва, 2012. № 1(4). С. 107–112.

⁵ Цепенда І. Історіографія проблеми українсько-польського переселення 1944–1946 років. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини: У 2 ч.* / ред. Л. Алексієвець. Тернопіль, 2011. № 5. Частина 1. С. 292–296.

⁶ Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону 1941–1951 рр. Львів, 1998. 223 с.

⁷ Пронь Т. Взаємовідносини українців, депортованих з Польщі в Україну в 1944–1946 рр., у трикутнику «громада – влада – переселенці». *Збірник наукових праць ННДІУВІ*. Київ, 2012. С.101–121.

⁸ Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Тернопіль, 2012. 332 с.

⁹ Кабачій Р. Вигнані на степи. Депортація українців із Польщі на Південь України в 1944–1946 роках. Київ, 2019. 624 с.

¹⁰ Павлів Ю. Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944–1951 рр. у регіональній пам'яті України. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. 303 с.

¹¹ Боднар Г. “Там було добре й тут є непогано жити”: особливості історичної пам'яті українців переселених із Польщі. *Україна–Польща: історична спадщина й суспільна свідомість*. Львів, 2007. №2. С. 20–36.

Проміжні *результати дослідження було апробовано* на двох конференціях. На Міжнародній конференції молодих дослідників «Досліджуючи минуле. Людина в умовах модерну» (Київ, НаУКМА, 31 січня – 1 лютого 2020 року), де авторка виступила з доповіддю за темою: «Стратегії пристосування депортованих лемків до життя в УРСР за усними джерелами (на прикладі с. Підзамочок Тернопільської області)». А також на конференції «Досліджуючи минуле. Радянське повсякдення: дослідницькі підходи, джерела, теми» (Київ, 19–20 березня 2021 р.), де авторка представила доповідь «Дитинство після депортації: інтеграція переселенців із Польщі до радянського суспільства (випадок Тернопільщини)».

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади і джерельна база дослідження

1.1 Джерельна база

Джерельну базу нашого дослідження можна умовно поділити на *архівні матеріали, опубліковані документи, усноісторичні інтерв'ю та спогади*. Вибір цих джерел обумовлювався метою та завданнями дослідження.

Опрацьовані *неопубліковані матеріали* Державного архіву Тернопільської області (ДАТО) зберігаються у фондах П-1 та Р-1833, що містять документацію Тернопільського обласного комітету КП(б)У та облвиконкому відповідно. А також у фондах Р-2781 та Р-1782 (матеріали Відділу переселення).

Наявні в цих фондах справи містять інформацію про плани розселення депортованих із Закерзоння на території Тернопільської області, процедуру наділення їх житлом, земельними ділянками, виплати матеріальних компенсацій тощо. Значну частину документів становлять звіти районних рад щодо кількості прибулого населення, його матеріального стану, проведених розрахунків та політмасової роботи.¹² Особливо важливими для цього дослідження стали документи, що стосуються підготовки до прибуття значної кількості дітей шкільного віку. Саме у цій віковій категорії на момент проведення обміну населенням перебували переселенці, що надали інтерв'ю для дослідження. Зокрема, наявна інформація про плани відбудови шкіл, покращення матеріального стану дитячих будинків, розрахунки необхідної кількості товарів першої необхідності, а також підручників і шкільного приладдя.¹³

В окрему групу документів можемо об'єднати «листи у владу» - скарги та прохання адресовані до органів влади чи конкретних посадовців на місцях. Автори незначної частини з них – поляки, що повідомляли про неналежну

---

¹² Див. наприклад: ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1.Спр. 284. 34 арк.; Спр. 711. 128 арк.; ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 5. Спр. 133. 226 арк.

¹³ Див. наприклад: ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1.Спр. 404. 156 арк.

організацію обміну, жорсткі майнові обмеження чи незаконні конфіскації. Решта – авторства українців Закарпаття, що після обміну скаржились на невідповідність отриманого житла зазначеному в актах-описах майна, самовільне займання покинутих поляками будівель автохтонним населенням тощо.¹⁴

Крім того, в ході дослідження було опрацьовано матеріали фінансового відділу Бучацької районної державної адміністрації, представлені документами про розрахунки з переселенцями у селах Підзамочок і Підлісся за 1946-1948 рр.¹⁵ Вони дозволяють розглянути процес побутового облаштування та інтеграції депортованих до нового соціуму на мікрорівні.

У цілому, зазначені архівні матеріали дозволяють цілісно охарактеризувати контекст, в якому формувалась переселенська спільнота в Тернопільській області. З одного боку, вони відображають планований владою перебіг акції, розселення та інтеграції примусових мігрантів. А з іншого, на основі «листів у владу» можемо простежити безпосередню реакцію депортованих на обставини, з якими вони зіткнулись в ході та після проведення переселенської акції.

Серед використаних в роботі *опублікованих документів* – текст Угоди про «евакуацію» між УРСР та ПНР від 9 вересня 1944 року, додаткових протоколів до неї, наказів про організацію переселення, звітів уряду УРСР про хід депортації тощо.¹⁶ А крім того, в дослідженні проаналізовано опубліковану документацію товариств переселенців на Тернопільщині та постанови Верховної Ради України про відзначення на державному рівні роковин початку депортації українців із Закарпаття. Ці матеріали залучені з метою аналізу способів творення та змісту «офіційного переселенського нарративу» про депортацію 1944-1946 рр.

¹⁴ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 5. Спр. 133.; АФВБРДА. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2/4. 230 арк.

¹⁵ АФВБРДА. Ф. 1. Оп.1. Спр. 2/4. 230 арк.

¹⁶ Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася (1945–1957) / упоряд. К Забігайло. Київ, 1959. С.193-199.

Основними в роботі є *джерела усної історії*. Двадцять одне інтерв'ю було записано авторкою упродовж 2019-2021 рр. Серед них: сімнадцять розмов з депортованим із Закерзоння і чотири інтерв'ю з автохтонами з Тернопільщини. Ці матеріали вводяться до наукового обігу вперше та наразі зберігаються в її приватному архіві. Вибір респондентів обумовлювався наявністю учасників подій 1944-1946 рр. та відбувся у селах Підзамочок, Підлісся, Великий Ходачків, Лошнів, Джурин та місті Монастириська. У п'ятох із шести обраних населених пунктах автохтонне населення становило меншість після обміну.

Пошук усіх інформантів відбувся приватним способом, а у випадку розмови з Олександром Венгриновичем - головою Всеукраїнського товариства «Лемківщина» (ВУТЛ) – інституційним. Остання розмова складалась із двох частин: перша – біографічне інтерв'ю, друга – розмова про становлення та діяльність об'єднань депортованих в Тернопільській області.

Для створення усноісторичних джерел використано метод біографічного напівструктурованого інтерв'ю, розроблений німецькою дослідницею Габріель Розенталь.¹⁷ На початку розмови респондентам пропонувалось розповісти про власне життя так, як він/вона вважає за потрібне, а уточнюючі питання до наративної частини інтерв'ю мали тематичне спрямування (Див. Додаток 1-2). Застосування цього методу дозволило простежити, як інформант/ка вписує теми, що цікавлять дослідника, в контекст своєї життєвої історії. Із трьома респондентами також були проведені додаткові розмови, зважаючи на неповне розкриття окремих питань під час першої розмови.¹⁸ Усі інтерв'ю відбувались в домі респондентів, три розмови – за присутності 1-2 родичів інформанта.

---

¹⁷Розенталь Г. Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики. *Хрестоматия по устной истории*. Санкт-Петербург, 2003. С. 322-355

¹⁸Інтерв'ю з Ольгою Околович, с. Підзамочок, 28.02.2021 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова; інтерв'ю з Марією Попик, с. Підзамочок, 2.03.2021 р. інтерв'ю з Катериною Годжик, с. Підзамочок, 3.03. 2021 р.

Десять інтерв'ю надані для нашого дослідження Анною Кирпан, котра упродовж 2012-2020 рр. записувала розмови з переселенцями з Лемківщини. Пані Анна є авторкою радіопрограми «70%», що виходить щотижня на радіо «ЛЕМ.fm».¹⁹ Це лемківське радіо є проєктом громадської організації «Руска Бурса» (сьогодні очолює Наталія Малецька-Новак), яка веде суспільну та культурно-освітню діяльність.²⁰ Безпосередньо «70%» має за мету «розповісти про лемків, виселених в Радянський Союз у 1944-46 роках, а також про їх дітей та внуків, про тяглість (або переривання, нівелювання) культури, традицій лемків».²¹ Більшість програми на радіо ведуться лемківським говором, а їхня текстова версія виконується відповідно до чинних у Польщі норм транслітерації.²²

Ці записи не є «класичними» усноісторичними джерелами, проте вони максимально наближені до тематичних інтерв'ю. За словами Анни Кирпан, у питальнику до інтерв'ю є три блоки питань, які стосуються життя на Лемківщині, переселення, початку життя в УРСР. На початку кожної розмови інтерв'юєр пропонує респонденту розповісти про його/її дитячі роки. Відтак, оповідач/ка має можливість побудувати розповідь так, як вважає за потрібне. Опісля умовно наративної частини розмова продовжує тривати як діалог. Інтерв'юєр ставить питання, одночасно підкріплюючи його коротким історичним нарисом, а респондент/ка презентує власні спогади про ту чи іншу подію.

Загалом, в ході дослідження було проаналізовано тридцять одне усне інтерв'ю із депортованими з Лемківщини, Надсяння та Холмщини (Див. Додаток 11). Зважаючи на етнографічну приналежність інформантів з-

¹⁹ Назву програми придумав Богдан Гамбаль - на той час керівник радіо «ЛЕМ. Fm», зважаючи на те, що в ході насильницького виселення до СРСР було вивезено приблизно 70% лемків з Польщі. Решту - 30% лемків виселено на північ і захід Польщі під час Акції «Вісла» (інформацію надала Анна Кирпан).

²⁰ Руска Бурса. URL: <https://www.lem.fm/ruska-bursa/> (дата звернення: 12.05.2021).

²¹ Інформацію надала Анна Кирпан.

²² Див. Сиванич Б. Мова лемків. Як навчитись говорити по-лемківськи. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Qcrink98040&ab_channel=MolodLemMolodLem (дата звернення: 09.05.2021).

посеред загальної кількості інтерв'ю можемо виділити дев'ятнадцять проведених із лемками, п'ять з надсянцями, три із холмцачками та чотири інтерв'ю з автохтонами Тернопільщини. Тринадцять осіб були спочатку виселені в східні та південні області України, а звідти мігрували на Тернопільщину. А також шість респондентів залишили батьківщину під час добровільного етапу депортації (до грудня 1944 р.).

Верхньою межею дати народження усіх респондентів є 1929 р., а верхньою 1945 р. Двадцять п'ятеро осіб народились на етнічних територіях проживання до обміну 1944-1946 р., а шестеро під час чи одразу після завершення акції. Спогади усіх опитаних, незалежно від року народження, мають ознаки постпам'яті.

Більшість респондентів (19) – жінки, чиї розповіді більш людиноцентричні та емоційні. За Оксаною Кісь, саме жінки більш схильні розповідати власну життєву історію, тоді як чоловіки у своїх спогадах вдаються до узагальнень та фактологічного пригадування подій.²³ Тобто, жіночі розповіді, найімовірніше, ґрунтуються на індивідуальних спогадах, а чоловічі містять більший відбиток колективних уявлень.

Окрім того, всі респонденти сьогодні люди похилого віку, котрі пригадують події більш, аніж 70-річної давнини. Згідно з дослідженнями Вільяма Брюера, індивідуальна пам'ять краще зберігає інформацію про місце, аніж про час. Тому «питання про час є наймеш ефективним стимулом у ході опитування, оскільки респондент оповідає свою історію життя, в якій відліками часу є маркери його буття – закінчення школи, університету, одруження тощо».²⁴ Проте, коли йдеться про травматичні події, вік не завжди

²³Кісь О. Гендерні аспекти практики усної історичної дослідження: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації. «Суспільні зміни і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Львів, 25-26 вересня 2014 р. / упоряд. О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко. Львів, 2014. С. 11-41

²⁴ 1933: «І чого ви ще живі?» / упоряд. Т. Боряк. Київ, 2016. С. 38.

є ворогом пригадування. Варто зазначити, що негативні емоції краще закарбовуються в пам'яті.²⁵

Окремою групою джерел є *опубліковані спогади* депортованих із Закерзоння. Серед них – три видання спогадів переселенців із Лемківщини та одна збірка спогадів, що містить свідчення 21 депортованого з Холмщини (зокрема, на Тернопільщину). Ці видання об'єднує спільна мета – зберегти та передати наступним поколінням свідчення про життя на етнічних теренах та насильницьку депортацію.²⁶ Спільними структурними рисами є наявність історичного нарису, що обґрунтовує культурну самотність лемків і холмщаків як етнографічних груп українців.

Проте спосіб викладу інформації в цих виданнях суттєво відрізняється. Так, Іван Дикий будує свою розповідь на основі майже столітньої історії однієї родини.²⁷ Петро Кирпан конструює наратив навколо історії одного населеного пункту – села Тиляви, додатково включаючи в розповідь спогади інших виселенців з цього населеного пункту.²⁸ Натомість, спогади Василя Ковальчука видані в співавторстві із його дружиною – Лідією Стойковою. Вони складаються з двох самостійних частин: розповіді про одну родину, депортовану з Лемківщини, та іншу – репресовану 1930-х рр.²⁹ Тут чітко простежується акцент на засудженні злочинів радянського режиму, а відтак, пан Василь майже не звертається до додепортаційного періоду життя своєї родини, розпочинаючи оповідь від початку примусового переселення. Спогади переселенців із Холмщини упорядковані за хронологічним принципом. Вони утворюють єдиний наратив про історію Холмщини від

²⁵ 1933: «І чого ви ще живі?» С. 46.

²⁶ Див. наприклад: Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938-1948 у спогадах / упоряд. М. Іваник. Львів, 2014. С. 9.

²⁷ Дикий І. Наша лемківська родина. Івано-Франківськ, 2008. 84 с.

²⁸ Кирпан П. Порвані коралі. Роздуми про село Тилява. Івано-Франківськ, 2017. 313 с.

²⁹ Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. 167 с.

1938 до 1948 року. Особливістю цього видання є наявність зовнішнього упорядника, що на власний розсуд підбирає наративи.³⁰

Зрештою, використовуючи спогади як історичне джерело, ми приймаємо факт того, що ці тексти зазнавали неодноразового редагування. Проте предметом нашого дослідження є репрезентації досвіду, а спогади в цьому контексті представляють наративи осмислені, з добре продуманою авторами структурою та вибіркою подій. Про репрезентативність цих джерел свідчить схожість сюжетів, із тими, що конструюються в усних інтерв'ю. Ці два типи джерел є взаємодоповнюючими і в дослідженні їх аналізуємо синхронно.

1.2 Методологічні засади дослідження

Методологічно дослідження опирається на теоретичні напрацювання напрямів історичної антропології – *студій пам'яті, усної історії*, а також *студій міграції*. Безпосередньою перевагою застосування історико-антропологічного підходу є його міждисциплінарність та змога розглядати досліджувані події з позиції їхніх учасників.³¹ Зважаючи на те, що робота з пам'яттю типово має здатність «зближувати корони дисциплін», в дослідженні також застосовуються праці з соціології та психології.³²

Студії пам'яті дозволяють дослідити наратив, що його творить сама переселенська спільнота, та який вона презентує ширшому загалу, а також визначити його місце в історичній пам'яті суспільства.³³ Окрім цього, у випадку депортації 1944-1946 рр. маємо справу з існуванням розбіжностей між відображеною в офіційних документах версією подій та спогадами учасників. Дослідження репрезентації прожитого досвіду на різних рівнях пам'ятання дозволить порівняти ці версії.

³⁰ Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938-1948 у спогадах / упоряд. М. Іваник. Львів, 2014. 392 с.

³¹ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ, 2007. С.209-211.

³² Див. наприклад: Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. з англ. А. Толстых Москва, 1996. 344 с.; Щеглова Как изучать детство? Социологические методы исследования современных детей и современного детства. Москва, 2000. 164 с.

³³ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ, 2007. С. 217.

Вводячи в дослідження термін «*індивідуальна пам'ять*», ми приймаємо теорію соціальної обумовленості індивідуальної пам'яті Моріса Альбвакса. Згідно з нею людина, що творить наратив, неодмінно включає до нього частини досвіду інших членів колективу, з яким себе ідентифікує, та вважає їх своїми до певної міри.³⁴ У такий спосіб на індивідуальні спогади завжди впливає «*колективна пам'ять*», що за визначенням П'єра Нора є «тим, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп».³⁵ Цей вид пам'яті існує допоки живуть його носії, що спеціально підтримують та організовують уявлення про власне минуле за допомогою ритуалів.³⁶

Стосовно переселенців із Закерзоння ми можемо застосовувати це поняття лише з урахуванням «розриву»,³⁷ що трапився у їхній колективній пам'яті внаслідок депортації. У радянському контексті примусові мігранти не оприлюднювали особисті спогади про виселення. А відтак, існувала лише *комунікативна пам'ять*,³⁸ що передавалась в межах 3-4 поколінь. Вона одночасно була *контрпам'яттю* відносно офіційного владного дискурсу, що змальовував обмін населення на польсько-українському прикордонні як процес добровільний. Лише наприкінці 1980-х рр. знову стала можливою вербалізація та візуалізація спільного минулого включно зі депортацією, а відтак, з'явилися умови для відновлення колективної пам'яті.

Також продуктивним для нашого дослідження є метод вивчення колективної пам'яті, що постав на ґрунті критики цього концепту. Вульф

³⁴ Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago, 1992. 237 p.

³⁵ Нора П. Теперішнє. Нація. Пам'ять / пер. з фр. А. Репа. Київ, 2014. С.118.

³⁶ Ян Ассман розвинув теорію Моріса Альбвакса та у понятті «колективна пам'ять» виділив комунікативну (передається за допомогою спілкування представників кількох поколінь) та культурну (існує завдяки існуванню численних засобів для збереження інформації про минуле) пам'яті. (Див. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность у высоких культурах древности / пер. с нем. М. Сокольской. Москва, 2004. 368 с.).

³⁷ Колективна пам'ять може існувати в кількох умовних режимах: «природному» («пам'ять поколінь» збігається із сенсами, що вкладають у церемонії на «місцях пам'яті»), «репресованому» (спогади певної групи людей суперечать пам'яті всього суспільства) та «розірваному» (підтримання пам'яті певної спільноти стає неможливим з огляду на зовнішні обставини і вона переривається). (Див. Довгополова О. «Розриви» колективної пам'яті: проблематика виявлення та лікування. *Україна модерна*. 2019. №26. С. 141-142).

³⁸ Ассман Я. Культурная память. С. 114.

Кенштайнер запропонував розглядати колективну пам'ять як результат взаємодії трьох чинників – «творців пам'яті», «споживачів пам'яті», а також культурних традицій.³⁹ Такий підхід наголошує на необхідності розлогого аналізу соціальних практик. Відповідно, потребує залучення не лише усних свідчень носіїв колективних уявлень, а й опублікованих джерел, пов'язаних з комеморацією та медіапростором. У випадку переселенської «спільноти пам'яті» такими джерелами є матеріали, що відображають діяльність товариств депортованих.

Відтак, необхідним для дослідження механізмів та особливостей творення спогадів переселенцями є поняття «офіційного нарративу». Зазвичай, дослідники ставлять знак рівності між «історичною пам'яттю» та «офіційним нарративом» («офіційним дискурсом», «офіційною версією історії»). Під цими термінами розуміють певний канон пам'яті про минуле, основним суб'єктом творення якого є держава.⁴⁰ У свою чергу, «творцями пам'яті» усередині переселенської спільноти Тернопільщини є товариства, що сьогодні представляють інтереси примусових мігрантів. В історичний канон держави їхня візія минулого включена лише частково. Тому поняття «офіційний переселенський нарратив» в цьому дослідженні ми вживаємо на позначення інтерпретації минулого депортованих, яку здійснюють товариства здебільшого за допомогою комеморації.

«Місця пам'яті» - це символічна форма, що робить можливим комеморативне пізнання історії, за П'єром Нора.⁴¹ Схожий за сенсом термін «пам'ять місця» належить Аляїді Ассман, однак авторка розглядає його у вужчому географічному сенсі.⁴² Опираючись на напрацювання обидвох дослідників, в роботі використовуємо формулювання «місця пам'яті» для

³⁹ Kansteiner W. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*. 2002. No. 41. P. 179–197.

⁴⁰ Хаттон П. История как искусство памяти / пер. с англ. Быстрова В. Санкт-Петербург, 2003. С. 13.

⁴¹ Нора П., Озуф М., Ж. де Пюимеж, Винок М. Франция-память / пер. з фр. Хапаева Д. Санкт-Петербург, 1999. С. 26.

⁴² Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. Дмиренко К., Доронічева Л., Юдін О. Київ, 2012. С. 317–319.

позначення створених після депортації матеріальних і символічних об'єктів (пам'ятників, пам'ятних знаків, музеїв, храмів), де здійснює комеморативні практики «спільнота пам'яті» та за допомогою яких вона маркує простір.

Важливим в дослідженні є *концепт дитинства*. Розглядаючи дитинство як соціокультурний феномен, Маріана Галестад зазначає, що дитячі спогади є соціально сконструйованими, а в окремих випадках – уявленими. Тому досвід, отриманий в цьому віці обов'язково переосмислюється упродовж життя та навіть може докорінно змінитись.⁴³ Відповідно, поняття *постпам'ять* – спогади про минуле, що ґрунтуються не на власному досвіді, а є перейнятими у попередніх поколіннях, характеризує пам'ять наших респондентів.⁴⁴ Більшість із них були очевидцями подій 1944-1946 рр. у дитячому віці, а тому, конструюючи свої розповіді, запозичують значну частину досвіду своїх батьків.

Насамкінець, поняття «*травми*» характеризує досвід насильницького переміщення. За Кеті Карут, травматичний досвід ні прив'язаний до певного часу, ні належить конкретній особі. Він передається в не до кінця усвідомленій формі наступним поколінням.⁴⁵ Концепт «*культурна травма*», у свою чергу, відображає уже визначений та проінтерпретований «спільнотою пам'яті» досвід насильницького переміщення.⁴⁶

Усноісторичні методи застосовані в роботі як для запису, так й для аналізу свідчень. Інтерпретуючи транскрипти інтерв'ю ми використовуємо реконструктивний та наративний методи аналізу. Перший із них дозволяє відтворити хронологічну послідовність подій, що не знайшли відображення в офіційній документації чи суперечать їй. У свою чергу, наративний аналіз використаний для аналізу формування індивідуальної та колективної пам'яті

⁴³ Gullestad M. Imagined Childhoods: Constructions of Self and Society in Life Stories. *Educação & Sociedade*. 2005. No 91. P. 509–534.

⁴⁴ Довгополова О. Постпам'ять. URL: <https://www.pastfutureart.org/glossary#Porajmos> (дата звернення: 08.05.2021).

⁴⁵ Карут Т. Травма, время и история. *Травма: пункты*. Москва, 2009. С. 570-575.

⁴⁶ Огієнко В. Культурна травма в сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять: Збірник наукових статей*. Київ, 2011. №. 1. С. 157-158.

примусових мігрантів. Саме за допомогою цього методу вдалось встановити, яке значення інформанти надають описуваним подіям, якими є механізми вибору тих чи інших сюжетів тощо.⁴⁷

Відтак, кожен наратив не є повністю спонтанним, оповідач самостійно підбирає сюжети, які вважає важливими та розставляє акценти. Та суб'єктивність усних оповідей не є їхнім недоліком. Влучною з цього приводу є думка Поля Рікера про те, що спогади не є копіями минулого, а радше – репрезентаціями.⁴⁸ Усна історія завше враховує ціннісні судження та навіть помилки.⁴⁹ За Алессандро Портеллі «те, у що вірить респондент, такий же історичний факт, як і те, що відбувалося насправді».⁵⁰ Тому усні оповіді учасників польсько-українського обміну населенням 1944-1946 рр. цікавлять нас не так з огляду на те, що вони відтворюють певні події, як тому, що розповідають про їхнє значення.

Важливим для застосування методології усної історії також є розуміння того, що наратив творять двоє – як респондент, так і інтерв'юер. Ідентичність самого дослідника неодмінно впливає на отримані результати. Однак, позитивний результат інтерв'ювання неможливий без налагодження комунікації між інформантом і дослідником. За Алессандро Портеллі, оприявлення ідентичності інтерв'юера є необхідною вимогою з поваги до розмови.⁵¹ А на думку Тревора Люмміса, саме форма діалогу спонукає респондента осмислювати пережите та пропонувати додаткові інтерпретації.⁵²

Міждисциплінарні студії міграції, а саме – *студії примусових міграцій* дозволяють простежити важливість поняття «місце» (в значеннях «дім»,

⁴⁷ Грінченко Г. (Авто) біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. № 11-12. С. 59-77.

⁴⁸ Рікер П. *Память, история, забвение* / пер. з фр. И. Блауберг. Москва, 2004. С. 72-76.

⁴⁹ 1933: «І чого ви ще живі?» / упоряд. Т. Боряк. Київ, 2016. С. 28.

⁵⁰ Портеллі А. Особенности устной истории. *Хрестоматия по устной истории*. Санкт-Петербург, 2003. С. 37.

⁵¹ Там само. С. 33.

⁵² 1933: «І чого ви ще живі?» / упоряд. Т. Боряк. Київ, 2016. С. 53.

«батьківщина») в наративах депортованих. Цей підхід передбачає, що визначення «дому» є критично важливим як для формування персональної, так і колективної ідентичностей.⁵³ Примусові мігранти схильні «перевинаходити дім» - створювати цілком новий його образ в результаті травматичного розриву з місцем народження та проживання. За Іланою Фельдман, характерним для нових переселенців є так званий міф про повернення, що полягає у вірі в реверсну міграцію.⁵⁴ Використовуючи теоретичні напрацювання цього підходу в своєму дослідженні, ми простежуємо сукупність ідей та практик, що з'явилися в середовищі переселенців на новому місці проживання задля підтримування колективних уявлень про втрачену батьківщину.

***

Задля комплексного вивчення індивідуальної та колективної пам'яті депортованих упродовж 1944-1946 рр. із Польщі лемків, холмщаків та надсянців нами було залучене широке коло наративних джерел – усноісторичних інтерв'ю та спогадів, що раніше не вводилися в науковий обіг. А також в роботі схарактеризовано контекст формування «спільноти пам'яті» на Тернопільщині на основі архівних матеріалів та опублікованої документації. Для аналізу зібраної джерельної бази нами використовуються теоретичні напрацювання кількох дослідницьких напрямів – усної історії, студій пам'яті та студій примусових міграцій. Методологія усної історії застосовувалась як для запису усних свідчень (проведення біографічного напівструктурованого інтерв'ю), так і для аналізу розповідей (реконструктивний та наративний методи).

---

⁵³ Low S. Toward an Anthropological Theory of Space and Place. *Semiotica*. 2009. No. 175. P. 21–37.

⁵⁴Кислий М.-О. О. Повернення кримських татар на батьківщину у 1956– 1989 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. дис. ... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя. 2021. С. 42.

Розділ 2. Формування переселенської «спільноти пам'яті» на Тернопільщині

2.1 Обмін населення на польсько-українському прикордонні в контексті повоєнних депортацій

У грудні 1919 р. британський міністр закордонних справ Джордж Керзон запропонував свій варіант можливого східного кордону Польщі. Ця демаркаційна лінія відпочатково не враховувала меж етнічного розселення українців, та саме вона стала основою для подальшого територіального розмежування в цьому регіоні.⁵⁵ На захід від «лінії Керзона» залишались населені українцями Лемківщина, Холмщина, Надсяння, Підляшшя (Див. Додаток 8). Ужиток увійшла їхня узагальнена назва – Закерзоння.

На побутовому рівні українське населення цих теренів мало виразні етнографічні особливості, що інколи перешкоджали навіть мовному порозумінню між різними групами (Див. Додаток 4). Чим далі углиб Польщі, тим меншою була українська присутність і більшою лояльністю до польської влади. У спогадах народжених напередодні Другої світової війни на найзахіднішій українській етнічній території – Лемківщині – поляки ніколи не постають типовими «іншими». Навіть конфесійні відмінності тут нівелювались завдяки взаємному вшануванню релігійних свят один одного. *«До прикладу, як биво польське Різдво, то мама нас наказували зразу, же нічо в хаті не робити в той день. Виштко поляки так же само наши свята шанували.»*⁵⁶ - згадує Текля Крупа, переселенка з с. Пантна Горлицького повіту. Натомість, роль «іншого» найчастіше відводилася жителям сусідніх Надсяння чи Підляшшя, контакти з якими до депортації 1944-1946 рр. були незначними.

Нас поляки називали «русинами», а там далі, біля Пшемисля, то вже казали, що то українці. І я, як вже так по-правді, «українці» почула вже десь як мали виселяти... Вже тоді заговорили, що ті, хто українці, значить забирайтесь

⁵⁵ Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ, 2007. Т. 4. «Керзона лінія». С. 262.

⁵⁶ Інтерв'ю з Теклею Крупою, с. Підлісся, 13.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

*звідси, бо тут теперка буде Польща. А в нас дома перше межи собом люди говорили, же що ми маєм до того переселення, як ми є русини».*⁵⁷

Відтак, Закерзоння в міжвоєнний період було типовим «перехідним» пограниччям – зоною полікультурного впливу та взаємодії.⁵⁸ А «лінія Керзона» стала кордоном там, де «погранична функція була раніше мінімальною».⁵⁹

Польський уряд активно шукав шляхів вирішення проблеми масового проживання українців біля східних кордонів держави.⁶⁰ Націоналістичні партії «Стронніцтво праці» та «Стронніцтво народове» неодноразово висували гасла примусового виселення українців з Польщі.⁶¹ Закерзоння становило небезпеку головно тим, що відображало «головні тенденції класичної Галичини»⁶²: тут діяли читальні товариства «Просвіта», осередки ОУН, УНДО, КПЗУ тощо.⁶³ У разі відновлення Польщі у довоєнних кордонах польським урядом розглядався навіть варіант розселення поляків від Перемишля через Львів до Тернополя та переміщення українців в район Західних Бескидів.⁶⁴

Натомість, радянське керівництво вбачало загрозу в проживанні польського населення побіля західних кордонів УРСР. Ця національна меншина неодноразово підпадала під депортації у віддалені райони

⁵⁷ Інтерв'ю з Юлією Ольховою, с. Підлісся, 2.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

⁵⁸ Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України*. 2012. № 6. С. 103.

⁵⁹ Кабачій Р. Вигнані на степи. Депортація українців із Польщі на Південь України в 1944-1946 роках. Київ, 2019. С.41.

⁶⁰ За переписом населення 1931 р. 68,9% громадян Польщі були етнічними поляками, та в регіонах на схід від річок Буг і Сян вони становили лише 38% населення. Найбільшою меншиною були українці (4,442 млн.). (Див. Kochanowski J. Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. New York, 2001. P. 136).

⁶¹ Калакура О. Депортації українців і поляків під виглядом "обміну населенням" (до 70-річчя Люблінської угоди). *Історичний архів*. Миколаїв, 2014. № 13. С.44.

⁶² Хто відібрав в українців Закерзоння. Інтерв'ю Віталія Ляски з Миколою Литвином URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/zakerzomnia-litvin/> (дата звернення: 14.05.2021).

⁶³ Там само.

⁶⁴ Депортації розчищали території під «нову радянську людину». Інтерв'ю Дмитра Шурхала з Романом Кабачієм. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24989647.html> (дата звернення: 10.05.2021).

Радянського Союзу.⁶⁵ Втім не лише, репресивна за характером, національна політика радянського керівництва передбачала такі методи покарання «неблагонадійних етносів». Депортації прикордонного населення вперше стали складовою облаштування повоєнного світу ще після Першої світової війни. А вже до закінчення Другої світової війни активно застосовувались повсюдно в Європі.⁶⁶

Сприятливі умови для обміну населенням між ПНР та Українською, Білоруською, та Литовською радянськими республіками були безпосередньо прописані рішеннями Тегеранської та Ялтинської конференцій. 28 листопада – 1 грудня 1943 р. в Тегерані Сталін, Франклін Рузвельт і Вінстон Черчілль ухвалили рішення про «лінію Керзона» як радянсько-польський кордон.⁶⁷ А вже 4-11 лютого 1945 р. в Ялті глави держав-союзників антигітлерівської коаліції остаточно вирішили питання території майбутньої Польщі. «Східний кордон було встановлено вздовж «лінії Керзона» з відхиленням від неї в деяких районах від п'яти до восьми кілометрів на користь Польщі».⁶⁸

Уже 9 вересня 1944 р. між прорадянським Польським комітетом національного визволення та урядом було укладено Люблінську угоду про «евакуацію» (підписали Едвард Осубка-Моравський та Микита Хрущов відповідно):

Обидві Договірні Сторони зобов'язувались по підписанні цієї Угоди приступити до евакуації всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають в Хелмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Лиськовському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах... та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що

⁶⁵ Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Тернопіль, 2012. С.103.

⁶⁶ Грецько-турецький обмін 1923 р. став першим масштабним обміном більше 1 млн. осіб. (Див. Депортації розчищали території під «нову радянську людину». Інтерв'ю Дмитра Шурхала з Романом Кабачієм. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24989647.html> (дата звернення: 10.05.2021).

⁶⁷ Восени 1944 р. новий голова еміграційного польського уряду, Станіслав Миколайчик, ще намагався переконати Сталіна залишити Польщі Галичину та Віленську область. Однак зустрічі, проведені у Москві, завершилися безрезультатно. (Див. Енциклопедія історії України: У 10 т. Київ, 2008. Т. 5. Кримська конференція. С. 358).

⁶⁸ Галушко К. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордон України. Харків, 2016. С.167.

перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року, які проживають в західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.⁶⁹

Датою повного завершення «евакуації» встановили 1 лютого 1945 р., однак ця межа виявилась нереальною. 14 грудня 1945 р. у Варшаві уклали Додатковий протокол до Угоди, що продовжив переселення до 15 червня 1946 р.⁷⁰ Однак і після офіційного завершення акції поодинокі ешелони з депортованими все ще перетинали кордон.⁷¹

Відпочатково, потенційних переселенців заохочували матеріальними відшкодуваннями, родючими ґрунтами, безконфліктністю співжиття з майбутніми сусідами тощо.⁷² Подібні обіцянки знаходили відгук лише серед населення, що справді страждало від польсько-українських конфліктів, як наприклад, на Холмщині.⁷³ Представники інших етнографічних груп Закерзоння природно не хотіли покидати обжиті терени.

«Добровільність» методів виселення, застосованих до переселенців, ілюструє звернення населення Закерзоння до усіх європейських країн і урядів у жовтні 1945 року, із закликом припинити насильницьку депортацію до СРСР:

Нас викидають насильно з наших хат і сіл, б'ють до крові й до смерті жінок, дітей і старих, кидають у вогонь живих людей...арештовують наших священників і єпископів, грабують наше майно...змушують виїжджати проти нашої волі до Советського Союзу на поневіряння і загибель. У нас є багато сіл, які цілими місяцями перебувають з усім своїм мізерним добром, з жінками й

⁶⁹ Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася (1945–1957) / упоряд. К Забігайло. Київ, 1959. С.193-199.

⁷⁰ Додатковий протокол до «Угоди між урядом УРСР і урядом Польської республіки про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР». *Правові акти України*. Варшава, 1945. URL: <http://lemky.lviv.ua/?p=1295> (дата звернення: 03.05.2021).

⁷¹ Miśiło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. T. 1. Dokumenty. Warszawa, 1996. S. 11.

⁷² Див. наприклад: Інтерв'ю з Пелагією Плахиною, с. Лошнів, 5.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова; Інтерв'ю з Ганною Сембрат, с. Джурин, 22.10.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

⁷³ Див. наприклад: Інтерв'ю з Іваном Дмитруком, с. Лошнів, 11.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

*дітьми, у вогких лісах, де в землі, в дебрах і водах змушені ховатися від дикого нелюдського терору...*⁷⁴

З іншого боку нового кордону польське населення готувалось до виселення охочіше. У вересні 1945 р. вчителі шкіл Чорткова скаржились, що поляки підривають навчальний процес, адже *«позволяють дітям не посещать школу... только тем и занимаются, что распродают свое имущество»*.⁷⁵ А респонденти, що прибули на Тернопільщину на початку 1945 р. і мали змогу поспілкуватись з поляками, що очікували виїзду, згадують, що *«ті говорили, що їдуть додому»*.⁷⁶ Втім, насильство у ході переселення торкнулось польського населення також. Навіть дотримуючись усіх наявних організаційних правил і завчасно прибуваючи на станції, переселенці страждали від свавілля місцевої влади. Безпосереднього перед відправленням потягів у них конфісковували майно без будь-яких на те підстав.⁷⁷ Відтак, з обох боків кордону переміщення населення мало насильницький характер та не передбачало жодної реверсної дії, тому в історіографії за цим процесом закріпився термін *«депортація»* або ж *«примусове переселення (виселення)»*.⁷⁸

2.2 Від планів розселення до самовільної міграції: розміщення переселенських родин у Тернопільській області

Механізми розселення депортованих із Польщі українців почали формуватись одночасно із початком виселення з УРСР осіб польської та єврейської національностей. 23 вересня 1944 р. при РНК УРСР створили управління у справах евакуації та розселення, а також обласні відділи, до сфери повноважень яких входили розрахунки наявної кількості земельного та

⁷⁴ До цілого культурного світу. Одвертий лист українців замешканих за лінією Керзона. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/4018/> (дата звернення: 10.05.2021).

⁷⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр.284. Арк. 33.

⁷⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Стефанією Петришин, м. Монастириська, 12.03. 2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.; Інтерв'ю з Стефанією Новак, с. Великий Ходачків, 10. 03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

⁷⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр. 711. Арк. 17.

⁷⁸ У роботі терміни «депортація», «переселення», «виселення», «переселенська акція», «обмін населенням» уживаються як синонімічні.

житлового фонду та розміщення прибулого населення.⁷⁹ Найбільш спроможною прийняти родини переселенців виявилась Тернопільська область. У міжвоєнний період кількість польського населення тут була найвищою в УРСР. Навіть попри переселення поляків у віддалені регіони СРСР та ув'язнення 200 тис. польських солдат в концтаборах НКВС як «політично підозрілих прошарків населення» протягом 1939-1941 рр., станом на кінець 1941 р. 44% усього населення області все ж складала поляки.⁸⁰

На основі доповідних обласних рад Управління з евакуації у жовтні 1944 р. було сформувано перший план розселення: «У західні області мали прибути 192 тис. осіб (80%), решта – 48 тис. осіб у порядку підселення до колгоспних господарств – у східні області».⁸¹ Із низки причин план не був затверджений урядом:

✓ колгоспна система східних та південних областей УРСР потребувала трудових ресурсів. На 1943 р. тут уже відновили свою діяльність 10145 колгоспи,⁸²

✓ з огляду на політичну ситуацію, «щойно возз'єднані» західні області не могли сприяти активній асиміляції переселенців.

У новому плані розселення, затвердженому у грудні 1944 р., попереднім залишився лише намір розселити абсолютну більшість депортованих у сільській місцевості (93.1% переселенців – селяни). Кардинальних змін зазнали вектори розселення: «87.5% закерзонців спрямовували на схід, а у найбільш забезпеченій житловими будівлями Тернопільщині планували розмістити лише 5116 осіб.»⁸³

Розселення у східних областях припинили вже восени 1945 р.: основною на те причиною була велика кількість самовільного переселення до західних

⁷⁹ Воронков В. ПНР: справочник. Москва, 1984. С. 87.

⁸⁰ Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. С.103.

⁸¹ Там само. С.104.

⁸² Історія українського селянства. Т.2. Київ, 2006. С. 319.

⁸³ Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. С.105.

областей.⁸⁴ Відтак, плани розселення для західних областей почали збільшувати. На завершальних етапах «обміну» в східних областях проживало 160 тис. переселенців (33%), решта – понад 323 тис. осіб (67%), оселились у західних областях.⁸⁵

Зокрема, у Тернопільській області зареєстрували 35 106 сімей (155 620 осіб) – 35% депортованих (Див. Додаток 9). Наймасовіше тут розселились надсянці та лемки (51% та 44% відповідно, від загальної кількості прибулих представників цих етнографічних груп), менше – холмщаки (15%).⁸⁶ Лемки також склали абсолютну більшість ремігрантів зі східних та південних областей – 2051 особа.⁸⁷ Така привабливість області для депортованих пояснюється наявністю великої кількості доступних житлових будівель, відносно низьким рівнем колективізації на момент проведення акції, схожими кліматичними умовами та близькістю до кордону з Польщею. Таким чином, Тернопільщина у ході обміну населенням 1944-1946 рр. зазнала найбільших національних, демографічних та соціально-економічних змін з-поміж інших регіонів України.

2.3 Соціально-побутове облаштування примусових мігрантів на Тернопільщині

Потреба адаптації та подальшої інтеграції переселенців з Польщі в радянське суспільство була відпочтаково задекларована на республіканському рівні⁸⁸. Та всі обов'язки, пов'язані із побутовим облаштуванням та соціальною адаптацією депортованих, покладались на виконкоми районних і сільських рад та райкоми КП(б)У.⁸⁹ Із заснованого у вересні 1944 р. при Раді Народних Комісарів (з березня 1946 року при Раді

⁸⁴ Там само. – С.106.

⁸⁵ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Львів, 1998. С.162-199.

⁸⁶ Там само. – С. 132.

⁸⁷ Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. С.133.

⁸⁸ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Львів, 1998. С.191-192.

⁸⁹ Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки). Київ, 2007. С. 241.

Народних Міністрів) Управління в справах евакуації до областей надходило чимало розпоряджень, що стосувались забезпечення економічної та соціальної адаптації переселенців.⁹⁰ Зокрема, передбачалось забезпечення прибулого населення посівним матеріалом (зокрема шляхом його позичення в місцевого населення), товарами першої необхідності тощо.⁹¹ Проте практична реалізація цих постанов зіткнулась із низкою труднощів.

Оскільки спочатку планувалось більшість депортованих спрямувати у східні області, районні ради Тернопільщини не очікували тієї кількості переселенців, з якою їм опісля завершення акції доводилось мати справу.⁹² Депортоване польське населення в більшості було міським і, відповідно, звільнених будинків у селах було в рази менше.⁹³ До того ж, постійний потік внутрішніх мігрантів контролювати було майже не можливо: люди мігрували не лише в область та за її межі, а й між районами та окремими селами.⁹⁴

Як наслідок, влітку 1946 р. прибулі вже тижнями юрмились на станціях, не знайшовши вільного житла, в умовах антисанітарії, відсутності нормального харчування та питної води, що спричиняло хвороби і навіть смерті серед переселенців.⁹⁵ Така ситуація була шокуючою для місцевих жителів не менше, аніж для місцевих керівників, які були нездатні владнати проблеми із смертністю в цей час.⁹⁶

Ба більше, конкретні вказівки до районних відділів у справах переселенців надходили не завжди або ж вони стикались із байдужістю виконавців на місцях. Це, у свою чергу, спричинило й те, що в районах не було проведено жодної інформаційної роботи із місцевим населенням.⁹⁷

⁹⁰ Там само. С. 246.

⁹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр.711. Арк. 1.

⁹² Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. С. 212.

⁹³ ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр.711. Арк. 26.

⁹⁴ Див. наприклад: Інтерв'ю з Катериною Годжик; Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

⁹⁵ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп.5. Спр.118. Арк.6-8.

⁹⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Василем Курилом, с.Підлісся, 5.03.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.; Інтерв'ю з Марією Кураш, с. Великий Ходачків, 9.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова

⁹⁷ Інтерв'ю з Юліанною Петровською, с. Підзамочок, 04.02. 2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.; Інтерв'ю з Марією Кобзою, с. Лошнів, 11.01. 2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

Зокрема, положення Угоди про «евакуацію» від 9 вересня 1944 р., де були прямо прописані всі механізми забезпечення переселенців житловими, господарськими спорудами та земельними ділянками⁹⁸ не були відомі ні автохтонному населенню, ані самим депортованим.⁹⁹

За таких умов, конфлікти на фоні побутового облаштування нових поселенців були неминучими. Згідно із пунктом 6 ст. 3 Люблінської угоди: «Будинки в містах і сільських місцевостях, які звільняються в результаті переселення, повинні надаватися в першу чергу переселюваним».¹⁰⁰ Однак привласнення залишених польських садиб та господарських будівель місцевими жителями ніяк не каралось. Будинки згодом перейшли в їхнє офіційне володіння,¹⁰¹ а усі скарги та прохання переселенців були проігноровані. За таких умов майже три тисячі переселенських сімей проживали по дві сім'ї в одному домі станом на травень 1946 р.¹⁰²

Ба більше, виселення у багатьох випадках відбувалось упродовж кількох годин і чимало депортованих узагалі не мали актів-описів майна, на підставі яких можна було очікувати компенсацій.¹⁰³ В окремих випадках депортовані вдавались до підробки цих документів. Такі дії карались штрафами, а звинувачений після цього міг очікувати лише на мінімально допустимий наділ. У Тернопільській області таких випадків станом на 1948 р. зафіксували 12.¹⁰⁴

Окрім того, більшість переселенських сімей були багатодітними. На обласному й районному рівнях чітко сигналізували про потребу забезпечення великої кількості дітей шкільного віку одягом, взуттям, шкільним приладдям як до прибуття нових поселенців, так й упродовж перших місяців їхнього

⁹⁸ Українська РСР у міжнародних відносинах (1945–1957). С.194-199.

⁹⁹ Див наприклад: Інтерв'ю з Юліанною Петровською, інтерв'ю з Ганною Сембрат.

¹⁰⁰ Українська РСР у міжнародних відносинах (1945–1957). С.194.

¹⁰¹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп.5. Спр.118. Арк.111.

¹⁰² ДАТО. Ф. 2781 Оп. 1.Спр. 4. Арк. 84.; ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр.711. Арк. 26.

¹⁰³ Там само. Арк. 27-28.

¹⁰⁴ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп.5. Спр.118. Арк.389-390.

облаштування.¹⁰⁵ Проте на практиці забезпечення дітей необхідними товарами та включення їх у початковий процес були ще менш успішними, аніж інтеграція депортованих старшого віку. Якщо з обласного центру в райони надсилали десятки комплектів для дітей (одяг, взуття), то назад надходили прохання про ще сотні подібних товарів.¹⁰⁶ Власне, через нестачу одягу, взуття та поширення хвороб відвідуваність переселенськими дітьми шкіл була низькою.¹⁰⁷

Також, ми не маємо точних відомостей про те, скільки дітей стали сиротами в ході переселенської акції. Однак, наприкінці 1946 р. працівники Збарзького дитячого будинку скаржились на нестачу продуктів харчування та відсутність спальних місць для дітей. Заклад був переповнений настільки, що діти спали по двоє, а той троє у ліжках, призначених для однієї дитини.¹⁰⁸

Відповідно до «Плану заходів роботи з переселенцями у Тернопільській області» від 3 жовтня 1945 р., районні ради мали проводити також політмасову роботу із переселенцями. Передбачалось створення гуртків для прибулого населення у селах, де вони становили більшість і проведення окремих домашніх бесід із залученням сусідів з автохтонного населення, там де, останні чисельно переважали.¹⁰⁹ Насправді, подібні заходи відбувались вкрай рідко; однак інформацію про них та особливі успіхи окремих депортованих у колгоспах завжди розміщували на перших шпальтах місцевих видань.¹¹⁰ На публічному рівні створювалось враження про швидку і повну інтеграцію мігрантів в новий соціум, тоді як на практиці вони залишались чужою та найбільш незахищеною частиною населення.

Взаємини автохтонного населення і депортованих, зважаючи на побутові конфлікти, були нелегкими. Тому останні намагались оселятись локальними

¹⁰⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп.1 Спр.284. Арк. 22, 34.

¹⁰⁶ Там само. Спр.711. Арк. 122-129.

¹⁰⁷ Там само. Спр.284. Арк.1, 34.

¹⁰⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1.Спр. 284. Арк.48.

¹⁰⁹ Там само. Спр. 711. Арк. 15.

¹¹⁰ Див наприклад: Інтерв'ю з Романом Ольховим, с. Підлісся, 2.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.; Інтерв'ю з Петром Плахтиною, с. Лошнів, 5.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

групами. Та навіть між собою примусові мігранти зберігали чимало етнографічних відмінностей в одязі, звичаях, традиціях і різний додепортаційний колективний досвід (Див. Додаток 3). Лише спільна пережита насильницька депортація була в центрі спілкування різних етнографічних груп депортованих із Закерзоння на початкових етапах їхнього пристосування до нових умов. *«А про що говорити було як не про те, що з нами зробили. Але так між собою тільки, бо місцеві вони того не розуміли на початках. Видно думали, же ми так зі своєї волі все лишили і тут приїхали на все готове,»*¹¹¹ - розповідає Стефанія Ванат, депортована з м. Криниця Новосондецького повіту. Згодом, на основі пережитого травматичного досвіду, постали й перші аматорські фольклорні колективи переселенців на Тернопільщині. За висловом Ольги Околович, *«пісні все були веселі в лемків, а треба було написати ще щось і сумне, про те, як нас виганяли. То і був наш репертуар новий»*.¹¹² Відтак, комунікація лемків, надсянців та холмшаків на їхнє згуртування в одну спільноту Тернопільщині відбувались на підставі спільного досвіду примусового переміщення. А саме травматичний досвід, за висловом Карла Еріксона, «може створити спільноту».¹¹³

Крім того, в радянській державі спогади депортованих перебували в опозиції до офіційного дискурсу про польсько-український обмін населенням як процес добровільний. У цей час пам'ять про життя на етнічних теренах у середовищі депортованих передавалась в межах комунікативної пам'яті – найчастіше між поколіннями однієї родини.¹¹⁴ А відтак, кожен розгалужену переселенську сім'ю також можемо потрактувати як «спільноту пам'яті».

***

¹¹¹ Інтерв'ю з Стефанією Ванат, м. Монастириська, 14.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова

¹¹² Інтерв'ю з Ольгою Околович, с. Підзамочок, 10.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

¹¹³ Цит. за: Огієнко В. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*. 2011. № 1. С. 148.

¹¹⁴ Див. наприклад: інтерв'ю з Іриною Біскуп; інтерв'ю з Стефанією Новак.

Отже, зважаючи на неналежну організацію обміну населенням, застосування військових сил, нівелювання можливості вибору майбутніх місць проживання переселенська акція стала травматичним досвідом для усіх її учасників. Попри задеклароване в офіційних документах того часу визначення «евакуація», коректним терміном сьогодні вважається «депортація» або ж «примусове переселення». Зважаючи на загальний провал акції, переселенці самостійно пристосовувались до життя в новому середовищі. Найбільш звичною у кліматичному та господарському планах для колишніх жителів Закерзоння стала Тернопільська область. Як автохтони цих теренів, так і нові поселенці мали чималий досвід співжиття у мультикультурному соціумі, але володіли принципово різними колективними пам'яттями. На перших порах побутового облаштування взаємини місцевого та прибулого населення були конфліктними, тому закерзоні намагались розселялись компактними групами закерзонців. На підставі спільного травматичного досвіду та опозиції до офіційної радянської історичної політики переселенці на Тернопільщину поступово формувались як «спільнота пам'яті».

Розділ 3. Репрезентації досвіду в колективній та індивідуальній пам'яті переселенців

3.1 Обмін населенням як особиста та культурна травма

Спогади та рефлексії про депортаційний процес є тим наративним сегментом, що в біографічних частинах усних інтерв'ю і письмових спогадах схарактеризований найповніше. Розповіді про життя «до» й «опісля» подій 1944-1946 рр. є вибіркою недостатньо впорядкованих хронологічно сюжетів. Такий виклад інформації типовий для спонтанних усних оповідей.¹¹⁵ Проте послідовність, з якою інформанти розповідають про період з моменту, коли вперше дізнались про майбутнє переселення і до висадки на кінцевих станціях, є доволі чіткою. Саме в цій частині інтерв'ю найменше пауз, за винятком емоційних. Це свідчить про те, що цей досвід переосмислений неодноразово, й людина готова його презентувати іншим в наперед продуманій формі.

Оповідь про депортацію найчастіше ведеться від першої особи множини: респондент згадує події, що стосувались не лише конкретної родини, а всіх його/її односельців. Центральними є сюжети про колективні прощання напередодні виїзду,¹¹⁶ перебування переселенців на станціях¹¹⁷ тощо. У разі обізнаності з ширшим контекстом, інформанти також включають до свого наративу сюжети про виселення з інших населених пунктів Закерзоння. Наприклад, Олександр Венгринович розпочинає розповідь про депортацію з Криниці змалюванням загальної картини виселення з Лемківщини: *«На Лемківщині були різні етапи і різні відношення до депортації. Так, наприклад, на Сході Лемківщини, вона більше виселена жорстоко, а вже на Західній Лемківщині давали кілька днів, повідомлення*

¹¹⁵ 1933: «І чого ви ще живі?» С. 38.

¹¹⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ганною Сембрат; Інтерв'ю з Іриною Біскуп.

¹¹⁷ Див. наприклад: Інтерв'ю з Стефанією Петришин; Інтерв'ю Анни Кирпан з Марією Бурдяк. Лем.fm, Горлиці, 2015.

*про те, же будуть виселяти».*¹¹⁸ Такий спосіб репрезентації, з одного боку, свідчить про перевагу колективної пам'яті над індивідуальними спогадами. Воночас, спроба розповісти власну історію крізь призму колективного є частиною захисного механізму. Людина має змогу упускати болісні для себе деталі в такий спосіб.¹¹⁹

Характерно, що мовці часто вживають такі вирази: «*нас вирвали з коренем*»,¹²⁰ «*як нас виганяли*»,¹²¹ «*викинули наших людей зо своїх хат*» тощо.¹²² Вони є загальноживаними в текстах, що їх продукують товариства переселенців і їх викорисовують в публічних промовах діячі цих об'єднань. «Вирвані з коренем» також є назвою фільму про депортацію українців із Закерзоння (2012), до зйомок в якому були залучені деякі наші респонденти.¹²³ Таким чином риторика переселенських товариств впливає на наративи, що їх конструюють респонденти. Останні запозичують лексику «офіційного переселенського наративу» для вираження власного пережитого досвіду.

На рівні «історії життя» (*life history*) депортація описується респондентами як момент певного зламу в традиційному укладі буття спільноти та власному житті. На момент поширення перших чуток про майбутній обмін закерзонці не йняли віри в можливість подібних дій: «*Хто міг тоди на правду повірити, що комусь прийде в голову взяти тисячі людей, зняти їх з рідних місць, вирвати отак... без нічого фактично послати на голий степ?*».¹²⁴ Коли ж переселення розпочалось, населення Закерзоння виявилось дезорієнтованим. Батьки виявились нездатними забезпечити дітям базове відчуття безпеки чи доступно потрактувати зовнішні обставини в цей час. Очевидно, що цей досвід респонденти не осмислювали одразу. Однак

¹¹⁸ Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

¹¹⁹ 1933: «І чого ви ще живі?» С. 45.

¹²⁰ Інтерв'ю з Ольгою Околович.

¹²¹ Інтерв'ю Анни Кирпан з Марією Олесевич. Лем.fm, Горлиці, 2017.

¹²² Інтерв'ю з Теклею Крупою.

¹²³ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ольгою Околович.

¹²⁴ Інтерв'ю з Іриною Біскуп.

оцінюючи події ретроспективно, вони зазначають, що вже на момент проведення акції «було ясно, що так як раніше вже ніколи не буде».¹²⁵

Вдаючись до глибших рефлексій, опитані характеризують депортацію як період, що вимагав швидкого дорослішання і навіть як символічний момент завершення їхнього дитинства. Марія Кураш з цього приводу зазначає: «*то переселення вбило мої дитячі роки, а моїм мамі і няню [батьку – Ю.О.] життя... юж після того ніц не нажились*».¹²⁶ А Стефанія Гурей додає: «*такі люди як я не мали ні дитинства, ні юності, нічого*».¹²⁷ Відтак, на рівні «історії про життя» (*life story*) депортація постає як різкий особистісний злам. Для деяких респондентів вигнання навіть стало поштовхом до осмислення власної ідентичності. «*Малим то як, знаєш собі хто твої мама й тато і собі не думаєш більше якогось (сміється). А як почали виселяти, то я і не один певне такий хлопчак-підросток задумав, що от якісь ми інші. І тоді я певне так перший раз серйозно подумав про то, що є лемки*»,¹²⁸ - розповідає Василь Курило.

Згідно з соціологічними дослідженнями Анни Вилегали, травма насильницького переміщення, пережита в дитячому віці та замовчувана тривалий час, спонукає до закорінення відчуття страху.¹²⁹ Тобто дорослий, що пережив травматичний досвід в дитинстві та потім осмислював його самостійно, без допомоги будь-яких пояснювальних схем, схильний до неконтрольованого відчуття постійної небезпеки.¹³⁰ Тому, безпосередні індивідуальні спогади дитини-очевидця, котрі можемо виокремити із загального наративу, є «спогадами-спалахами». Озвучуючи їх, респонденти переживають знову те, про що розповідають, власне на фізичному рівні. Переселенці згадують певні миттєвості перебування в товарних вагонах

¹²⁵ Інтерв'ю з Стефанією Ванат.

¹²⁶ Інтерв'ю з Теклею Крупою.

¹²⁷ Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013.

¹²⁸ Інтерв'ю з Василем Курилом.

¹²⁹ Wylegał A. Child migrants and deportees from Poland and Ukraine after The Second World War: experience and memory. *European Review of History*. 2015. № 2. P. 122-123.

¹³⁰ Ibid. P. 124.

через апеляцію до окремих звуків, запахів чи навіть температури повітря в цей час.¹³¹

Озвучивши той чи інший «спогад-спалах», респонденти часто додають *«це я вже буду пам'ятати, поки жити буду»*,¹³² *«воно мені так часто снилось потім... на правду тепер тоже сниться»*,¹³³ *«вернуся знову до тих спогадів, які зі мною впродовж усього мого віку»*.¹³⁴ За Доувом Драаісмом, найкраще закарбовуються в пам'яті саме ті події, що спровокували сильні враження або вимагали від особистості швидкого прийняття рішень й активних дій в емоційно нестабільному віці (дитинство, юність).¹³⁵

Крім того, на рівні «історії про життя» сучасні дорослі висловлюють сьогоденні інтерпретації щодо причин депортації та ініціаторів її вчинення. Опитані лемки та надсянці окреслюють переселення як злочин радянського режиму,¹³⁶ рідше як двосторонній акт польської та радянської сторін.¹³⁷ Інформанти вписують свій досвід в низку інших примусових переміщень, вчинених в СРСР наприкінці Другої світової війни, найчастіше порівнюючи своє примусове переміщення з депортацією кримських татар.¹³⁸

Перелічені респондентами кривди щодо локальних громад (фізичний примус до виселення, спалення сіл, незаконні конфіскації тощо) здійснювались здебільшого місцевими польськими посадовцями. Проте цілком негативного ставлення до них у респондентів немає.¹³⁹ В усних наративах простежується тенденція до сприйняття окремих людей (як

¹³¹ Див. наприклад: Інтерв'ю з Теклею Крупую.

¹³² Інтерв'ю Анни Кирпан з Анною Серняк. Лем.fm, Горлиці, 2018.

¹³³ Інтерв'ю з Марією Попик.

¹³⁴ Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938-1948 у спогадах / упоряд. М. Іваник. Львів, 2014. С. 42.

¹³⁵ Draaisma D. Fabryka nostalgii. O fenomenie pamięci wieku dojrzałego. Wołowiec, 2010. S. 103-110.

¹³⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ольгою Околович; Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. С. 53-55.

¹³⁷ Інтерв'ю з Іваном Дмитруком; Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем; Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013.

¹³⁸ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ганною Сембрат; Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

¹³⁹ Див. наприклад: Інтерв'ю Анни Кирпан з Михайлом Ляшеником. Лем.fm, Горлиці, 2019.

учасників акції, так й осіб, що брали участь в її організації) як жертв тоталітаризму. Це можемо також потрактувати як певну «банальність зла», оскільки виконавці на місцях, що примушували зголошуватись на виїзд позиціонуються інформантами як такі, що лише здійснювали свої посадові обов'язки.

Дещо вирізняються з цього погляду спогади переселенців із Холмщини. Причиною депортації вони схильні бачити напружені польсько-українські взаємини. *«Було ясно, що так далі бути не може. Банди польські заходи в наші села і мали одну ціль – все живе винищити наніч і нічого не лишити. Люди наші до їміни ходили, казали: «ми тут жити більше не будемо». То нас і переселили».*¹⁴⁰ Відтак, у спогадах холщаків депортація постає шансом на порятунок, а травматичними, натомість, є напади польських боївок на українські села. Репрезентується цей досвід по-іншому, аніж спогади про депортацію. Його респонденти схильні замовчувати:

*Я б не хотів про це докладно говорити, один приклад наведу...спогад, який вже буде до кінця віку зо мною. Про те, скільки за єдну ніч людей могли винищити...от воно перед очима зара мені... як я малий стою в росах і то так на рано, а фіри з трупами йдуть вперед і вперед. І думаєш скільки? Сімнадцят...сімнадцят фір з трупами і потім ховати. А знаєш як ховати? Тако як зараз? Та де...кожен ховає того, кого бачит, а не свого. Отак трохи скопали (показує), ямка така при землі і засипали. Отак було! А більше я нічо тобі не розкажу, давай далі.*¹⁴¹

Відмова давати свідчення про певні події є характерною для осіб, що оповідають про власний травматичний досвід. Прімо Леві припустив, що причиною цього є відсутність підхожих мовних засобів для опису пережитого. Наприклад, значення таких слів як «голодний», «холодний» чи «біль» можуть повною мірою не відобразити досвіду очевидців.¹⁴² Проте, даючи оцінку організації виселення, жителі Холщини теж відзначають, що стислі терміни виїзду, переміщення людей в товарних вагонах були приниженням для холщаків як спільноти. Наприклад, Іван Дмитрук згадує:

¹⁴⁰ Ѓміна – самоврядна сільська громада. Тут мається на увазі голова громади – війт. (Див. Інтерв'ю з Пелагією Плахиною).

¹⁴¹ Інтерв'ю з Петром Плахиною.

¹⁴² 1933: «І чоґо ви ще живі?» С.49

«так як жили дома в Польщі, так і покидали села свої...ні тобі часу зібратись, ні часу попрощатись...отак як собаченят...з худобою в один вагон».¹⁴³ Тому депортацію можна вважати початком «спільних траєкторій»¹⁴⁴ у спогадах переселенців.

Таким чином, в досліджуваних наративах лемків, надсянців і холмщаків можемо виділити певні патерни репрезентацій депортації 1944-1946 рр. В індивідуальній пам'яті переселенців насильницький обмін позиціонується як кінець дитинства та злам в особистісній ідентифікації. А на рівні колективного пригадування як пониження етнографічних спільнот тоталітарними режимами та їхня загальна «культурна травма».

3.2 Депортовані в повоєнному соціумі Тернопільщини: індивідуальні спогади

Постдепортаційний період в наративах переселенців здебільшого репрезентуються «голосом дитини-очевидця». Депортація зруйнувала традиційні локальні громади лемків, надсянців і холщаків. Розпорошені по різних населених пунктах переселенці мали справу з новими сусідами: як автохтонами, так і депортованими з різних місць.¹⁴⁵ Лише зрідка вони зустрічали своїх колишніх односельців. Відтак, у сюжетах про пристосування до життя на нових місцях проживання переважають згадки про життя окремих осіб чи родин. Лише в контексті поширеного *міфу про повернення* респонденти узагальнюють сказане, використовуючи фрази «*ми вірили в те, же вернемось додому*»,¹⁴⁶ «*ніхто з наших людей не думав, же то надовго*»¹⁴⁷ тощо.

¹⁴³ Інтерв'ю з Іваном Дмитруком.

¹⁴⁴ Термін «спільні траєкторії» ввів Фріц Шутце для аналізу біографічних інтерв'ю. Під ним маються на увазі узагальнені розповіді про нелегкі моменти життя респондента. Оповідуючи та переосмислюючи їх, особа знімає із себе відповідальність за перебіг цих подій з огляду на їх складність. (Див. Грінченко Г. Усні «історії життя» і текстуальні форми репрезентації біографічних структур: Ф. Шутце. *Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти*. Харків, 2012. С. 59–62).

¹⁴⁵ Див. наприклад: Інтерв'ю з Катериною Годжик.

¹⁴⁶ Інтерв'ю Анни Кирпан з Єфросинією Корінь. Лем.fm, Горлиці, 2018.

¹⁴⁷ Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

Постдепортаційне повсякдення, репрезентоване в наративах респондентів, повністю підтверджує тезу Шейли Фіцпатрик про «звичайне життя в надзвичайних умовах». Дослідниця характеризує 1930-ті рр. як «екстраординарний період», під час якого були закладені основні характеристики всього сталінізму, та й радянського життя загалом.¹⁴⁸ За свідченнями переселенців, «надзвичайні умови» життя на Тернопільщині тривали довше, аніж до 1953 р. Смерть Сталіна та початок «відлиги» не є рубіжною точкою в їхніх наративах. Зважаючи на низку обставин, певну стабілізацію умов свого проживання вони простежують лише наприкінці 1950-х рр.

Найперше, респонденти вказують на відсутність будь-яких стартових умов, які б сприяли відновленню нормального життя після приїзду на місце призначення. *«Нам обіцяли, що тут для нас все є: села для нас цілі, хати, а привезли на степ, порозпихали наших людей по селах по 3-4 сім'ї і все, же ми з собою привезли покращили ще станціях».*¹⁴⁹ У своїх спогадах Василь Ковальчук схоже зазначає, що майно переселенців *«тануло як сніг навесні»* й починати нове життя потрібно було в буквальному сенсі з *«чистого листа»*.¹⁵⁰ Найпоширенішими згадками про цей період є постійні переїзди,¹⁵¹ побутові конфлікти з місцевим населенням,¹⁵² часті хвороби через неналежні умови проживання¹⁵³ тощо. Рефлексуючи над цими ситуаціями сьогодні, інформанти схильні переоцінювати вчинки своїх батьків, що намагались владнати труднощі й облаштувати звичні умови для своїх дітей:

Пам'ятаю той хліб помащений маслом і так нам якось було... якось, що то бідний Миколай. А не було що дати. Мама намастила кусок хліба, помастила маслом і біля голов поставила хліб. Нам так було дивно, що нічого такого не було купленого, і я ще ся обіждала на маму. А зараз собі думаю, на що було обіжгатися. Та бідна наша мама не знаю як з розуму не ступила з стількома

¹⁴⁸ Фіцпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва, 2008. С. 7.

¹⁴⁹ Інтерв'ю з Ганною Сембрат.

¹⁵⁰ Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. С.67.

¹⁵¹ Див. наприклад: Інтерв'ю з Іваном Дмитруком; Інтерв'ю з Катериною Годжик.

¹⁵² Див. наприклад: Інтерв'ю з Василем Курилом; Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

¹⁵³ Див. наприклад: Інтерв'ю Анни Кирпан з Анною Серняк. Лем.fm, Горлиці, 2018

*дітьми поневірятися. А вона ще мама охоту бавитися з нами в Миколая (плаче). Я взагалі не знаю, де вона то масло взяла була.*¹⁵⁴

Крім того, насильницьке залучення переселенців до колгоспної системи характеризується в їхні наративах як суттєва перешкода до адаптації на нових місцях проживання.¹⁵⁵ Більш загально, пов'язаний із колективізацією, фізичний та психологічний тиск на сім'ї депортованих означається ними як *«кінець надій на нормальне життя в Радянській Україні»*.¹⁵⁶

Зважаючи на це, можемо виснувати, що віра в реверсну міграцію на Закерзоння була своєрідною на реакцію на зовнішні обставини. Повернення лемками та надсянцями не лише уявлялось як абстрактна ідея, базована на тузі на батьківщиною, окремі сім'ї втілювали її практично. Чималою була кількість осіб, яких у перші роки після депортації затримували на кордоні й повертали назад.¹⁵⁷ Проте деякі респонденти згадають про знайомих людей, яким все ж вдалося повернутись. Оскільки жодних підтверджень цим конкретним фактам немає, то подібні спогади можуть бути як об'єктивною реальністю, так і *«правдою, в яку вірить респондент»*.¹⁵⁸ Ймовірно, дізнавшись про чийсь намір перетнути кордон і не маючи більше жодних контактів з цією особою, інформант може лише вірити в успіх таких дій.

Важливим чинником, що впливав на повсякдення переселенців та їхнє сприйняття нового соціуму, була діяльність структур ОУН та УПА на Тернопільщині. Депортовані з Польщі українці відпочатково були цільовою аудиторією агітації ОУН. Українські націоналісти розглядали цю групу населення як таку, що потенційно могла чинити значний опір колективізації. *«Брати переселенці! Енкаведистські душогуби намагаються підступно вербувати вас до «істребітельних батальйонов», щоб зробити з Вас зняряддя*

¹⁵⁴ Інтерв'ю Анни Кирпан з Ольгою Байко. Лем.fm, Горлиці, 2018.

¹⁵⁵ Див. наприклад: Інтерв'ю Анни Кирпан з Врою та Володимиром Солтисьяками. Лем.fm, Горлиці, 2019.

¹⁵⁶ Дикий І. Наша лемківська родина. Івано-Франківськ, 2008. С. 32.

¹⁵⁷ Кабачій Р. Вигнані на степи. Депортація українців із Польщі на Південь України в 1944-1946 роках. Київ, 2019. С. 362-63.

¹⁵⁸ Портелли А. Особенности устной истории. *Хрестоматия по устной истории*. Санкт-Петербург, 2003. С. 38.

боротьби проти власного народу...тісніше об'єднайтеся довкруги ОУН-УПА і слухайте їх наказів!» - звертались до депортованих в лютому 1946 р.¹⁵⁹ На початкових порах перебування примусових мігрантів на Тернопільщині ці надії певною мірою виправдовувались. Переселенці не поспішали вступати в колгоспи, оскільки вірили як в швидке повернення на батьківщину, так і в можливість індивідуального господарювання, в чому їх запевняли агітатори перед виселенням.¹⁶⁰ Однак, коли до них почали застосувати методи фізичного примусу, депортовані все ж починали працювати колгоспах.

Випадки вступу переселенців до лав УПА були поодинокими. Назагал, усі респонденти стверджують, що вияви лояльності до повстанського руху та окремі випадки переховування зв'язкових удома були вимушеними кроками через страх за власні життя. *«Пам'ятаю як раз постукали в двері, ми діти зразу шур під стола, аби нас навіть чути не було. А то привели дівчинку таку молоденьку-молоденьку. Вона в них цей...зв'язкова була. Ну і як було сказати не. Лишилася в нас ночувати»*,¹⁶¹ – пригадує Ганна Сембат. Ба більше, за свідченнями респондентів їхні родини та односельці ще до депортації в цілому не виявляли приязні до будь-якого з партизанських рухів, що в наративах постають як «польська, українська і руска партизанка».¹⁶²

Зважаючи на це, окремі загони УПА влаштовували розправи з переселенцями, що займали керівні посади в колгоспах (Див. Додаток 5). Однак, навіть ті з наших респондентів, що безпосередньо не були свідками прямого тиску на депортованих, згадують про відчуття постійно страху через діяльність УПА та їхні сутички з КДБ.¹⁶³ Їхні шкільні роки припали на час,

¹⁵⁹ Цит за: Кабачій Р. Вигнані на степи. С. 442.

¹⁶⁰ Див. наприклад: Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013; Інтерв'ю Анни Кирпан з Михайлом Ляшеником. Лем.fm, Горлиці, 2019.

¹⁶¹ Інтерв'ю з Ганною Сембат.

¹⁶² Див. наприклад: Інтерв'ю Анни Кирпан з Михайлом Ляшеником. Лем.fm, Горлиці, 2019.

¹⁶³ Див. наприклад: Дикий І. Наша лемківська родина. Івано-Франківськ, 2008. С. 32.

коли «зо школи брати і всіх вели дивитись як вішають малих хлопчин з лісу».¹⁶⁴

До кінця 1950-х рр. повстанський рух на Тернопільщині майже згас¹⁶⁵ і пов'язаних з ним «екстраординарних» подій ставало все менше. Крім того, свідченням певної лібералізації для депортованих став дозвіл відвідати місця народження в Польщі. Саме наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. деякі переселенці вперше здійснили мандрівки на батьківщину за запрошеннями з Польщі.¹⁶⁶ Характерно, що біографічні частини переселенських наративів завершуються початком 1960-х рр., або ж респондент надалі обмежується виразами на зразок: «вже яюсь далі і нема чого розказувати»,¹⁶⁷ «діти появились в нас в 61, росли...робота, та й таке вже»¹⁶⁸ тощо.

Так, наративний сегмент інтерв'ю, що несе в собі інформацію про період пристосування переселенців до нових умов проживання, є повністю «зітканим» з травматичних подій. Там, де вони вичерпують себе, звершується і біографічна частина інтерв'ювання.

3.3 «Мала батьківщина» в колективній пам'яті депортованих

Згадки депортованих про життя на теренах Лемківщини, Холмщини та Надсяння здебільшого є постпам'яттю. Інформанти схильні починати розповідь з опису основних віх життя своїх батьків або ж навіть дідусів чи бабусь на Закерзонні задовго до свого народження. Частими є апеляції до колективного буття етнографічних груп, як наприклад, в наративі Ольги Околович, котра почала свою оповідь так: «Лемки споконвіку жили і чесно працювали на землях, котрі потім в них без жалю відібрали».¹⁶⁹ Проте з-

¹⁶⁴ Інтерв'ю з Ольгою Околович.

¹⁶⁵ Останній зафіксований бій підпілля ОУН з опергрупою КДБ відбувався на Тернопільщині в 1960 р. (Див. Москаль Р. Останній бій підпілля ОУН. Тернопільщина, 1960 рік. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/28/33736/> (дата звернення: 18.05.2021).

¹⁶⁶ Див. наприклад: Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. С.75.

¹⁶⁷ Інтерв'ю з Романом Ольховим.

¹⁶⁸ Інтерв'ю з Марією Кураш.

¹⁶⁹ Інтерв'ю з Ольгою Околович.

посеред цих свідчень піддаються виокремленню спогади дитини-очевидця, що їх самі респонденти ретроспективно оцінюють подекуди зовсім по-різному.

З одного боку, безпосередні дитячі спогади простежуються лише, коли респондент починає оповідати про період Другої світової війни. У пам'яті лемків – це «спогади-спалахи» про бойові дії, що безпосередньо відбувались в місцях їхнього проживання. У наративах холмщаків вони представлені згадками про загострення міжнаціональних взаємин. А для надсянців перші свідомі спогади про себе припадають на окупаційний період. Ці згадки безсумнівно змальовують деструктивні процеси, але рівнем травматичності поступаються спогадам про депортацію (за винятком спогадів переселенців з Холмщини). «Війна є війна...»,¹⁷⁰ «жах був, але далі нам хіба краще було?»¹⁷¹ - зазначають депортовані.

З іншого боку, в сучасних рефлексіях переселенців ці сюжети набувають нових значень. Респонденти схильні ідеалізувати свої дитячі роки на Закерзонні. Вони вдаються до розлогих описів місцевостей, як-от: «*потічки, трави такі там були, що більше я таких ніде не бачила*»¹⁷² чи «*ріки там були красиві, повноводні...як ми поїхали, то за нами повсихали всі*».¹⁷³ Очевидно, такі рефлексії є ознакою сконструйованого в переселенській «спільноті пам'яті» на Тернопільщині образу «малої батьківщини».

Поняття «мала батьківщина» вперше використала для характеристики особливостей сприйняття примусовими переселенцями своїх місць народження у Польщі Юлія Павлів у своєму дисертаційному дослідженні. Дослідниця провела контент-аналіз транскриптів інтерв'ю з депортованими з Польщі, що після обміну населенням оселились у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях. За його результатами історикиня виснувала, що сильна емоційна близькість переселенців з місцями їхнього народження є

¹⁷⁰ Інтерв'ю з Ольгою Околович.

¹⁷¹ Інтерв'ю з Стефанією Новак.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

своєрідним проявом культурної ідентичності.¹⁷⁴ А також запропонувала розглядати ідеалізацію етнічних терен Лемківщини, Холмщини, Надсяння та Бойківщини як особливість аграрних культур. Більшість переселенців були селянами, для яких притаманним є сприйняття батьківщини через певні просторово-географічні координати.¹⁷⁵

На наше переконання, ідеалізацію «малої батьківщини» переселенцями також можна пояснити і з огляду на травму насильницького переміщення та затяжний адаптаційний процес. Тривалий період часу депортовані залишались психологічно «чужою» частиною соціуму повоєнної Тернопільщини. Це суттєво ускладнило формування уявлення про місце компактного розселення як про новий дім. За визначенням наших респондентів, відчуття прив'язаності до нової місцевості з'явилося лише з появою покоління лемків, надсянців та холмщаків. До того, старше покоління депортованих змальовувало дітям ідеальну картину Закерзоння та плекало надії на повернення (Див. Додаток 6).¹⁷⁶ Влучною у цьому контексті є згадка Василя Ковальчука про напис, який його дядько-переселенець заповів залишити на власній могилі:

*З думою про гори,
Рідну Лемківщину
В степу Придніпровім
Ти навік спочинув.*¹⁷⁷

Моментом, що трансформував міф про повернення в середовищі переселенської «спільноти пам'яті» на Тернопільщині, стали масові поїздки на Закерзоння на початку 1990-х рр. Саме у цей час відвідали місця свого народження і більшість наших респондентів.¹⁷⁸ Про цей візит вони оповідають як про певно точку незвороту: «Була я там і не раз, але хто ж

¹⁷⁴ Павлів Ю. Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944–1951 рр. у регіональній пам'яті України. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. С.134.

¹⁷⁵ Там само. С. 137.

¹⁷⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Стефанією Ванат; Інтерв'ю з Марією Кураш.

¹⁷⁷ Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. С. 61.

¹⁷⁸ Див. наприклад: Інтерв'ю з Іриною Біскуп; Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

нас там чекає, хату нашу поляки розібрали давно...пам'ятати нам хіба і лишилось».¹⁷⁹ Попри це, населені пункти на Закерзонні інформанти все ж ідентифікують як «дім» (Див. Додаток 7). Очевидно, з часом *міф про повернення* трансформувався в уявлення, які можна описати, опираючись на дослідження Ендрю Демшука. Дослідник вивчав колективну пам'ять німців, переселених із Верхньої Сілезії. Саме він ввів поняття «батьківщина пам'яті» (*heimat of memory*) і «батьківщина перетворена» (*heimat transformed*). Перший із цих термінів характеризує ідеалізований образ втрачених теренів, а другий – збірний образ територій, що змінилися після від'їзду автохтонів.¹⁸⁰

***

Отож, на рівні індивідуальних спогадів примусове переміщення можемо схарактеризувати як особистісний злам, спровокований травматичним досвідом. Розповідь про постдепортаційний період респонденти вибудовують на основі персональних спогадів. Цей етап їхнього життя можемо умовно охарактеризувати за Шейлою Фіцпатрик як «звичайне життя в надзвичайних умовах». Обставини, в яких переселенці були вимушені облаштуватися на Тернопільщині, перешкоджали швидкій та нетравматичній адаптації. У свою чергу, репрезентації досвіду життя на етнічних теренах суттєво відрізняються в «історії життя» респондентів та в розказаній ними «історії про життя».

Дитинство наших інформантів на Закерзонні припало на період Другої світової війни. Проте репрезентований ними образ «малої батьківщини» - ідеалізований. Причиною цьому є пережитий травматичний досвід, незавершена адаптація та як наслідок, формування в середовищі переселенської «спільноти пам'яті» на Тернопільщині *міфу про повернення*.

---

¹⁷⁹ Інтерв'ю з Юлією Ольховою.

¹⁸⁰ Demshuk A. *The Lost German East. Forced migration and the Politics of Memory 1945–1970*. New York, 2012. P. 13.

Розділ 4. «Офіційний переселенський наратив»: зміст і засоби творення

4.1 Заснування та діяльність товариств переселенців на Тернопільщині

Політика гласності в СРСР уможливила заснування товариств лемків, надсянців, холмщаків і підлящів на території тоді ще Української РСР та їх реєстрацію як громадських організацій. Ці зміни в державі і суспільстві стали для депортованих не лише можливістю, а й викликом. Тих, хто був готовим офіційно представляти переселенську спільноту, було небагато. Олександр Венгринович, чинний голова Всеукраїнського Товариства «Лемківщина» (ВУТЛ) згадує про середовище переселенців, котрі стали речниками всієї спільноти так:

Це досить цікава річ, тому що, на великий жаль, інтелігенції у людей, які проживали на Лемківщині, як такої потужної не було... Батьки наші були загнані в колгосп. Вони думали тільки про одне, що їхня доля важка... Одне було бажання людей, щоб їхнім дітям було легше. І вони відправляли нас на навчання у Львові, Тернополі, Івано-Франківську. Основним центром був Львів. І тоді постало питання перед лемками, новою інтелігенцією: «хто ми такі? чому нас депортували? І як бути далі?»¹⁸¹

Першим офіційно зареєстрованим у 1988 р. товариством переселенців стала львівська «Лемківщина».¹⁸² Згодом, на хвилі проголошення незалежності України виникло 16 товариств у 14 областях, проте дійсної практичної діяльності не провадила навіть половина з них.¹⁸³ На Тернопільщині активна частина переселенської спільноти, очевидно, передбачила труднощі фінансового та організаційного характеру. У січні 1990 р. під назвою «Лемківщина» об'єдналися і стали спільно координувати свої дії представники лемків, надсянців і холмщаків.¹⁸⁴ Згодом, виокремились самостійні громадські організації «Надсяння» (червень 1993

¹⁸¹Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем, онлайн, 4.03.2021 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

¹⁸²ЛОО «Лемківщина». URL: http://lemky.lviv.ua/?page_id=2102 (дата звернення 1.02.2021).

¹⁸³Макар Ю, Макар В. Громадські організації переселенців з Польщі та їх нащадків в Україні. Європа – Україна – Світ. Львів, 1998. С. 59.

¹⁸⁴Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

р.) і «Холмщина» (червень 1995 р.).¹⁸⁵ Товариства розгорнули мережу районних організацій, ініціювали проведення кількох конференцій та створення низки фольклорних колективів.¹⁸⁶ «Надсяння» також співпрацювало з Перемишльським відділенням Об'єднання Українців Польщі (ОУП).¹⁸⁷

Ці товариства досі є офіційно діючими громадськими організаціями. Однак, за словами Олександра Венгриновича, їхня активна діяльність наразі призупинилась. *«Товариство «Холмщина» на сьогоднішній день давно зникло, і по суті діла вже не діє і обласна організація «Надсяння». Сьогодні ми деякі акції проводимо, наприклад, відкриття пам'ятника, проведення днів жерств депортації, спільно.*¹⁸⁸ «Надсяння» і «Холмщина» так і не виробили своїх статутів і чітких програм діяльності. Опосередковано про мету і завдання, що їх вони вкладали в свою діяльність, можемо дізнатись зі статутів львівських відповідників цих організацій, з якими зв'язки наприкінці 1990-х рр. були найміцнішими.¹⁸⁹ Товариства декларували такі першочергові цілі:

1. відродження звичаїв, традицій, фольклору та їх популяризація шляхом проведення конференцій, конгресів тощо;
2. налагодження відносин з українськими громадами Польщі, сприяння збереженню пам'яток надсянців і холмщаків на території України.¹⁹⁰

Окремі учасники тернопільських «Надсяння» і «Холмщини» до сьогодні долучаються до заходів, ініційованих аналогічними товариствами у Львові. А

¹⁸⁵Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі, м.Бучач, 29-30 вересня 2005 р. / редкол.: Костюк І., Кав'юк І., Пищик О. та інші. Бучач, 2005. С.253-254.

¹⁸⁶Макар Ю, Макар В. Громадські організації переселенців з Польщі та їх нащадків в Україні. *Європа – Україна – Світ*. Львів, 1998. С. 62-63.

¹⁸⁷ Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі. С.214.

¹⁸⁸Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

¹⁸⁹ Макар Ю, Макар В. Громадські організації переселенців з Польщі та їх нащадків в Україні. С. 59.

¹⁹⁰ Надсяння. Суспільно-культурне товариство. URL: <https://nadsiania.at.ua/blog/> (дата звернення 11.02.2021).

однією з причин занепаду діяльності цих об'єднань вони називають відсутність доброго керівництва.¹⁹¹ Ймовірно, свою роль відіграло й те, що найчисельніше депортованих на Тернопільщині представляють саме лемки. Представники інших етнографічних груп більш розпорошені по різних населених пунктах. Село Лошнів Тернопільського району залишається місцем компактного розселення холмщаків на Тернопільщині. Однак, навіть опитані тут переселенці не обізнані в діяльності об'єднання «Холмщина». *«Що я знаю про товариства? Та майже нічого. Лемки мають своє, проводять отой фестиваль в Монастирських, то це знаю. Ну і в селі в нас хор лемків є. Вони активні досить, ну і всіх залучать. То добре, бо і не переселенці тільки тим цікавляться»*,¹⁹² - розповідає Петро Плахтина, депортований із Грубешівського повіту Холмщини.

Попри занепад діяльності товариств «Надсяння» і «Холмщина» в Тернопільській області, об'єднання «Лемківщина» провадить досить активну діяльність. Сьогодні ця організація діє від імені не лише лемків, а й усіх депортованих, що проживають на теренах Тернопільської області. *«Ми, Товариство «Лемківщина», найпотужніша на сьогодні тут організація, спонукуємо проводити події спільно з всіма депортованими»*.¹⁹³

Однією з причин успішної діяльності цього товариства є існування розгалуженої мережі районних філій. За свідченнями наших респондентів, ще до офіційного заснування «Лемківщини» в Тернополі, у районах області вже існували самодіяльні групи переселенців. Вони засновували фольклорні колективи, займались збором автентичних предметів побуту лемків для майбутніх музеїв тощо.¹⁹⁴ Тому обласна організація відпочатково мала підтримку в районних центрах, і створення розгалуженої мережі філій не становило труднощів.

¹⁹¹ Макар Ю, Макар В. Громадські організації переселенців з Польщі. С.71.

¹⁹² Інтерв'ю з Петром Плахиною.

¹⁹³ Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

¹⁹⁴ Інтерв'ю Анни Кирпан з Ігорем Дудою. Лем.fm, Горлиці, 2013; Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013.

Ба більше, на момент заснування обласних товариств лемків у Тернополі, Івано-Франківську та Львові вже діяли подібні організації в Канаді, США,¹⁹⁵ Словаччині,¹⁹⁶ Польщі¹⁹⁷ тощо. Вони вітали постання об'єднань лемків в Україні та проявили ініціативу співпраці. Натомість, товариства «Надсяння» та «Холмщина» такої масштабної підтримки не мали.¹⁹⁸

Вагомим стимулом для діяльності товариства лемків саме на Тернопільщині також стала офіційна реєстрація в 2001 р. ВУТЛ з центром у Тернополі. Організація одразу ж стала суб'єктом Світової федерації українських лемківських об'єднань (СФУЛО).¹⁹⁹ У такий спосіб, на Тернопільщині почались прийматись рішення, що визначали напрямки діяльності обласних товариств Львівщині та Івано-Франківщині також.

Метою функціонування ВУТЛ бачиться «сприяння дослідженню, розвитку і популяризації самобутньої культури лемків (русинів) та захист спільних інтересів членів Товариства».²⁰⁰ А засобами досягнення цієї мети – встановлення пам'ятних знаків, відкриття музеїв лемківської культури,

---

¹⁹⁵ Організація оборони Лемківщини (ООЛ) у США діє з 1936 р., а Об'єднання Лемків Канади (ОЛК) з 1961 р. Ці організації заснували ті, хто емігрував з Лемківщини ще до обміну населенням та їхні нащадки. Діяльність цих організацій спочатку мала на меті збереження традицій, звичаїв та говірки, а після 1946 р. до твореного тут нарративу було включено і депортацію. (Див. Дупляк М. Про ООЛ. URL: https://lemko-ool.com/?page_id=47&lang=uk (дата звернення: 3.02.2021); Лопата П. Короткий історичний нарис Об'єднання лемків Канади. URL: <http://www.lemko-olk.com/history.php> (дата звернення: 3.02.2021).

¹⁹⁶ Союз русинів-українців Словацької Республіки заснований 1951 р. (Див. Суб'єкти Світової Федерація Українських Лемківських Об'єднань. URL: https://sfulo.com/?page_id=64&lang=uk (дата звернення: 3.03.2021).

¹⁹⁷ Об'єднання лемків в Польщі діє з 1990 р. в Горлицях (Див. Zjednoczenie Łemków. URL: <http://www.lemkounion.pl/> (дата звернення: 4.03.2021).

¹⁹⁸ Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

¹⁹⁹ СФУЛО - міжнародна організація, що об'єднує лемківські організації України, США, Канади, Польщі, Словаччини, Сербії і Хорватії.

²⁰⁰ Всеукраїнське товариство «Лемківщина». Статут Товариства. URL: <https://lemky.org.ua/index.php/pro-tovaristvo/statut-tovaristva> (дата звернення 15.02. 2021).

храмів, проведення традиційних святкувань, видання періодичних видань говіркою лемків тощо.²⁰¹

Своєю цільовою аудиторією СФУЛО, зокрема ВУТЛ як її суб'єкт, визначають усі покоління депортованих і для цього намагаються організувати різного роду заходи²⁰². Аналіз їхніх програмних документів свідчить про те, що організації першочергово орієнтуються на молодь: організуються мистецькі гуртки, колективи, молодіжні ватри, поїздки, конкурси тощо.²⁰³ Деяких лемків, що сьогодні є останніми живими очевидцями депортації 1944-1946 рр., запрошують до участі в подіях у якості спікерів.²⁰⁴ Проте членами регіональних філій Товариства є лише шестеро опитаних депортованих. І сьогодні вони більше не беруть участі в офіційних засіданнях.²⁰⁵ Трохи більше - вісім інтерв'юваних, за їхнім власним визнанням, час від часу читають друковане видання ВУТЛ – «Дзвони Лемківщини».²⁰⁶

У своїх наративах більшість наших респондентів не згадують про товариства лемків, якщо їм не поставити прямі запитання. З-посеред цілей, котрі перед собою сьогодні ставить ВУТЛ, інформантів хвилює лише збереження лемківського говору. Опитані нами переселенці часто висловлюють занепокоєння з приводу того, що не можуть повністю вести розмову діалектом лемків. *«Хтіла би м тобі повісти по-нашому, але не всьо ж пам'ятаю, все менше наших людей, котрі добре по-лемківську до кінця бесідували».*²⁰⁷ – зазначає Марія Кураш. Деякі інформанти, як-от Стефанія Гурей, діляться думками про те, що *«за кілька років лемків не буде, бо ніхто*

²⁰¹ Інтерв'ю Анни Кирпан з Ігорем Дудою. Лем.fm, Горлиці, 2013; Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

²⁰² СФУЛО. Пріоритети і завдання. URL: https://sfulo.com/?page_id=220&lang=uk (дата звернення: 1.03.2021).

²⁰³ СФУЛО. План основних заходів на 2021 р. URL: <https://sfulo.com/?p=1581&lang=uk> (дата звернення: 16.02. 2021).

²⁰⁴ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ольгою Околович; Інтерв'ю з Катериною Годжик.

²⁰⁵ Див. наприклад: Інтерв'ю з Юлією Ольховою; Інтерв'ю з Ольгою Околович.

²⁰⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Василем Курилом; Інтерв'ю з Стефанією Ванат.

²⁰⁷ Інтерв'ю з Марією Кураш.

*не бесідує, і третє поліття вже навіть не знає як то говорити правильно».*²⁰⁸

Назагал, можемо виснувати, що покоління осіб, що зазнали насильницького переселення 1944-1946 рр., недостатньо обізнане в програмі дій та цілях Товариства. А тому їхній зворотній вплив на цю діяльність, відповідно, є незначним.

4.2 ВУТЛ як творець канону пригадування

Із початку 2000 р. ВУТЛ стало єдиним масштабним речником переселенської спільноти на Тернопільщині. Проблема збереження пам'яті про терени Лемківщини, Холмщини та Надсяння серед поколінь закерзонців, що народились на території України, на той час постала особливо гостро. Деякі нащадки українців, депортованих із Закерзоння, уже не мали безпосередніх контактів із учасниками насильницького обміну. Акцентуючи на потребі збереження ідентичності лемків, холмщаків та надсянців, діячі ВУТЛ почали виходити в публічні та медіапростори.²⁰⁹ Упродовж двадцяти років їхньої діяльності, усталився певний канон пригадування про життя на етнічних теренах та примусове переміщення. Простежити основні риси сконструйованого ВУТЛ «офіційного переселенського наративу» можемо на основі текстів, що їх продукує Товариство, публічних виступів його діячів та комеморативних практик на «місцях пам'яті».

Вагоме місце з-посеред створених на Тернопільщині матеріальних «місць пам'яті» належить монументам. Із 2000 р. їх почали активно споруджувати в районних центрах і селах. Частина з них зводились коштом районних філій ВУТЛ, а решта приватними особами. У деяких населених пунктах, як наприклад, у Монастириськах досі встановлено пам'ятний знак, на місці якого згодом планується встановити пам'ятник.²¹⁰

---

²⁰⁸ Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013.

²⁰⁹ Інтерв'ю Анни Кирпан з Ігорем Дудою. Лем.fm, Горлиці, 2013.

²¹⁰ У Монастириськах буде пам'ятник жертвам депортації українців з Лемківщини. URL: <https://irp.te.ua/lemkivske-selo-muzejnij-kompleks/> (дата звернення: 28.02.2021)

Примітною рисою багатьох цих композицій є релігійні мотиви, й встановлені вони неподалік церков, а відтак, входять у єдиний церковний простір. Очевидно, такі «місця пам'яті» акцентують саме на втраті батьківщини. Деякі пам'ятні знаки навіть мають вигравіювані назви сіл, які переселенці покинули через обмін. Наприклад, в центрі композиції пам'ятника депортованим у с. Великому Ходачкові розгорнута книга з найменуваннями населених пунктів, залишених на Закерзонні (Див. Додаток 14).

Композиційно відрізняється монумент, встановлений з нагоди відзначення 70-річчя з початку проведення масових депортацій у 2014 р. Монумент «українцям-жертвам депортації 1944-46, 1951»²¹¹ має форму дерева з обрізаним корінням на гранітному постаменті. На чотирьох сторонах фігури надписи – «Лемківщина», «Надсяння», «Холмщина» та «Підляшшя», а в кроні дерева – люди, позаду яких будинки, храми, цвинтарі (Див. Додаток 13). Релігійні мотиви на цьому монументі вперше замінені образами лелеки, обрізаного коріння тощо. Проте цей символізм несе те ж смислове навантаження та акцентує на насильницькому розриві закерзонців із їхніми «малими батьківщинами». *«Бронзовий журавель на пам'ятнику із сумом опустив голову. Він залишився там — вдома, а домом ми називаємо оті території, які залишили. Ми знайшли нову малу батьківщину, але наш дім є там. І цей журавель немов промовляє до нас: приїжджайте, не забувайте його самотнього»*,²¹² – вказав у своїй промові з нагоди відкриття Олександр Венгринович.

На цих «місцях пам'яті» найчастіше здійснює комеморативні практики переселенська «спільнота пам'яті» на Тернопільщині. Серед них переважають молебні та покладання квітів з нагоди річниць депортації 1944-

²¹¹ Таким є надпис на передній частині пам'ятника.

²¹² Осадчук Л. У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsyia-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi> (дата звернення: 06.03. 2021).

1946 рр. Натомість, період подальшого перебування депортованих на Тернопільщині ніяк не включений в наратив, творений ВУТЛ.

Серед заходів, організованих Товариством, вагоме місце посідають щорічні кермеші²¹³ та фестивалі. Дати, в які відбуваються подібні святкування, ніяк не прив'язані до травматичних подій. З одного боку, вони мають на меті популяризацію лемківської культури. А з іншого, згуртування лемків, що сьогодні проживають у різних державах.²¹⁴ Проте зазвичай ці заходи також розпочинаються покладанням квітів до пам'ятних знаків або спільним молебнем. Найвідомішим в Україні фестивалем лемківської культури є «Дзвони Лемківщини». Щороку захід відбувається в урочищі Бичова поблизу Монастириська, що на Тернопільщині. Своєрідним епіграфом святкування є слова *«Цне мі ся за тобом, мій лемківський краю»*.²¹⁵ А тому можемо виснувати, що сама переселенська «спільнота пам'яті» позиціонується діячами ВУТЛ як згуртована на базі травматичного досвіду вигнання з батьківщини.

Крім того, промовистою є лексика, якою оперують члени Товариства як в своїх публікаціях, так і в офіційних програмних документах. Для означення депортації 1944-1946 рр. найчастіше використовують термін «вигнання»,²¹⁶ а учасників обміну «несправедливо покараними», «вирваними з коренем», «жертвами депортації»²¹⁷ тощо. Відтак, канон пригадування, сконструйований ВУТЛ, можемо окреслити як мартирологічний. Центральне місце в ньому займає пам'ять про депортацію 1944-1946 рр. як про вигнання з батьківщини.

²¹³ Кермеш - фольклорно-музичне дійство лемків з нагоди релігійного свята. (Див. Вазделяк Г. Об'єднав «лемківський кермеш». URL: <https://svoboda.te.ua/ob-yednav-lemkivskuj-kermesh/> (дата звернення: 18.04.2021).

²¹⁴ Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

²¹⁵ «Сумую за тобою, мій лемківський краю».

²¹⁶ Див. наприклад: Савицький Ю. Лемківський феномен у Польщі: як зберегти регіональну ідентичність у вигнанні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27489618.html> (дата звернення: 20.04.2021).

²¹⁷ О. Венгринович про молебінь до 75-ї річниці депортації лемків. URL: <https://te.suspilne.media/news/37642> (дата звернення: 20.04.2021).

4.3 Інструменталізація пам'яті про травматичні події

Витворений на Тернопільщині «офіційний переселенський наратив» сьогодні повноцінно функціонує на регіональному рівні. Усі, ініційовані суспільно-культурними товариствами переселенців, заходи регулярно відбуваються в Тернополі, Івано-Франківську та Львові.²¹⁸ СФУЛО, зокрема ВУТЛ як її суб'єкт, однією з провідних цілей своєї діяльності визначають включення їхнього наративу до загального історичного канону держави.²¹⁹ Перші кроки в цьому напрямку вперше були здійсненні в 2019 р., який оголосили Роком Пам'яті депортованих із Польщі українців та відзначили 75-ту річницю виселення на державному рівні.²²⁰ Серед заходів, розроблених спеціально організованим комітетом, переважали скорботні ритуали: молебні, покладання квітів тощо. У цілому, вони відбувались в межах мартирологічного канону, твореного товариствами, оскільки він не суперечив історичному наративу країни, де переважають образи страждання та героїзму.

Після поєднання ініціатив переселенських товариств із державними заходами спостерігаємо деяку трансформацію форм маркування простору переселенською «спільнотою пам'яті» в Тернопільській області. У композиціях монументів, встановлених упродовж 2020 р., можемо простежити тенденцію до вписування депортації лемків, надсянців і холмщаків у ширший контекст репресій, здійснених радянським режимом. Наприклад, 4 грудня 2020 р. в Козовій відкрили спільний пам'ятник «українцям-жертвам депортації із Польщі та репресій сталінського режиму середини ХХ століття».²²¹ (Див. Додаток 15).

²¹⁸ Хто відібрав в українців Закерзоння. Інтерв'ю Віталія Ляски з Миколою Литвином URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/zakerzonnia-litvin/> (дата звернення: 14.05.2021).

²¹⁹ СФУЛО. План основних заходів на 2021 р. URL: <https://sfulo.com/?p=1581&lang=uk> (дата звернення: 16.02. 2021).

²²⁰ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 48, ст.384

²²¹ М'ятка А. У Козові відкрили пам'ятник депортованим і жертвам сталінських репресій. URL: <http://nova.te.ua/statti/u-kozovi-vidkryly-pam-yatnyk-deportovanyh-i-zhertvam-stalinskyh-represij/> (дата звернення: 12.05.2021).

Однак відзначення річниць депортації українців із Закерзоння на державному рівні, очевидно, лише частково задовольняє прагнення переселенських товариств. Їхня візія минулого також передбачає юридичне визнання обміну населенням на польсько-українському прикордонні депортацією.²²² Включення переселенського нарративу в історичний канон держави розглядається СФУЛО лише сходинкою на шляху до набуття переселенцями із Закерзоння офіційного статусу депортованих осіб.²²³ «Україна сьогодні має зрозуміти потребу вибачення перед переселенцями із Закерзоння, засудження злочинів радянського режиму. Але Київ, на превеликий жаль, поки є дуже далеким від цього питання... наша держава видно боїться компенсацій»,²²⁴ - розповідає Олександр Венгринович.

Натомість, депортовані, з якими було проведено інтерв'ю, скептично ставляться до подібних заяв про вибачення перед спільнотою та компенсації вартості втраченого майна:

*Хіба воно так буде? Я в таке не вірю. То вже рахуй скільки років ми тут і скільки вже Україна незалежна і до нас не сильно є кому діло. Не буду казати, були там якісь надбавки пару років, потім забирали, потім знов давали. Але хіба то щось компенсує? Таке зразу тре було робити, коли ми сюди прихали з тим, що в руки взяли.*²²⁵

Абсолютна більшість наших інформантів вважає подібні кроки переселенських товариств запізнілими.²²⁶

***

Отож, на Тернопільщині активним творцем канону пригадування про депортацію 1944-1946 рр. та втрачену «малу батьківщину» є Всеукраїнське товариство «Лемківщина», що залучає до різноманітних заходів (фестивалів, кермешів, молебнів тощо) представників усіх етнічних груп депортованих та їхніх нащадків. У сконструйованому діячами цього об'єднання «офіційному

²²² СФУЛО. План основних заходів на 2021 р. URL: <https://sfulo.com/?p=1581&lang=uk> (дата звернення: 16.02. 2021).

²²³ Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем.

²²⁴ Там само.

²²⁵ Інтерв'ю з Стефанією Новак.

²²⁶ Див. наприклад: Інтерв'ю з Ганною Сембрат; Інтерв'ю з Катериною Годжик.

перселенському наративі» центральне місце відведено власне перебігу насильницького обміну та пам'ятанню про нього як про злочин. Вагоме значення для популяризації наративу переселенських товариств серед ширшого загалу має його включення у загальний історичний канон держави. Головною метою для діячів ВУТЛ є визнання виселення українців із Закарпаття злочином проти людяності. Таку візію опитані в ході дослідження поділяють лише частково. Очевидно, діяльність «Лемківщини» не повною мірою поширюється на останніх живих свідків подій 1944-1946 рр.

Висновки

Дослідження процесів «пам'ятання» та «пригадування» минулого переселенською «спільнотою пам'яті» на Тернопільщині дозволило зробити такі висновки:

Джерельна база для вивчення цієї теми представлена архівними матеріалами, документацією і публікаціями громадських організацій депортованих на Тернопільщині, а також усноісторичними інтерв'ю та спогадами. Це коло джерел дозволило всебічно схарактеризувати контекст появи досліджуваної спільноти та простежити особливості репрезентацій нею пережитого досвіду. Завдяки застосуванню в роботі міждисциплінарного підходу вдалось розглянути такі поняття як «дитинство» та «місце» (батьківщина) як соціально сконструйовані і відповідно, податливі до змін.

На базі архівних матеріалів та генетичного (реконструктивного) аналізу усних свідчень можемо виснувати, що переселенська «спільнота пам'яті» на Тернопільщині сформувалась на підставі травматичного досвіду примусової міграції, а також в умовах відсутності продуманої державної політики щодо інтеграції нових поселенців і конфліктних відносин із місцевим населенням.

За результатами нарративного аналізу свідчень очевидців виявлено, що на рівні індивідуального пам'ятання лемки і надсянці, з одного боку, та холмщаки, з іншого, по-різному ретроспективно оцінюють обмін населенням 1944-1946 рр. Для перших він став кінцем дитинства, періодом зламу в особистій ідентифікації. Натомість, для населення Холмщини травматичним став досвід напружених польсько-українських взаємин. Депортація розцінюється ними як порятунок власного життя.

Сьогодні в колективній пам'яті закерзонців образ насильницького обміну є монолітним. Респонденти схильні оцінювати події 1944-1946 рр. як злочин радянського режиму, що зруйнував сприятливі умови для підтримання їхньої ідентичності. У цілому, депортація є найповніше схарактеризованою в біографічних частинах усних інтерв'ю нарративним

сегментом та своєрідною межею. Респонденти схильні поділяти свою «історію життя» на «до» та «після» переселення.

Згадки інформантів про постдепортаційний період базуються на особистих спогадах. Найчастіше респонденти оповідають історію дитини-очевидця, а автори письмових спогадів – окреслюють основні віхи життя їхньої родин в цей час. У цьому нарративному сегменті інтерв'ю найменше простежується вплив колективної пам'яті. Очевидно, причиною цьому був розпад традиційних локальних громад внаслідок депортації і загальне замовчування досвіду примусових мігрантів у радянському суспільстві. На рівні «історії про життя» досвід адаптаційного періоду на Тернопільщині репрезентується інформантами як низка травматичних подій, що стали наслідком депортації (відсутність нормальних умов проживання, житла, побутові конфлікти, насильницька колективізація, розправи структур УПА з окремими переселенцями тощо). Цей досвід можемо охарактеризувати за Шейлою Фіцпатрик як «звичайне життя в надзвичайних умовах».

Репрезентації досвіду життя на етнічних теренах Лемківщини, Надсяння та Холмщини в пам'яті учасників обміну населенням є доволі ідеалізованими. З одного боку, позитивно перебільшені наративи з розлогими описами природи та згадками про бажаний уклад життя є відображенням *міфу про повернення*, який усталився в середовищі «спільноти пам'яті» в перші роки після депортації. А надалі сконструйований міф свідомо прививався дітям як наймолодшим членам спільноти. А з іншого, акцент на втраченій «малій батьківщині» є свідченням незавершеної адаптації на нових місцях проживання. Окрім того, респонденти схильні характеризувати першу зустріч з «малою батьківщиною» після виселення як своєрідну точку неповернення. Сьогодні вони все ж означають місця свого народження як «дім», але при цьому свідомі того, що «мала батьківщина» змінилась опісля їхнього виселення і стала «батьківщиною перетвореною» (*heimat transformed*).

Цілеспрямовано конструювали канон пригадування про депортацію 1944-1946 рр. на Тернопільщині переселенські товариства, починаючи з 1990-х рр. Найактивнішим творцем «офіційного переселенського наративу» виявилось Всеукраїнське товариство «Лемківщина». Витворений ним канон пригадування можемо окреслити як мартирологічний. Центральне місце в ньому відводиться пам'яті про вигнання з етнічних терен. У цілому, наратив Товариства не суперечить репрезентаціям окремих членів переселенської «спільноти пам'яті». Та діяльність об'єднання сьогодні націлена на включення наративу про депортації на польсько-українському прикордонні в історичний канон держави й отримання відповідної правової оцінки цих подій. Відтак, «офіційний переселенський наратив» є націленим в майбутнє інструментом легітимації спільноти. Учасники обісну 1944-1946 рр. лише частково сприймають його, запозичуючи, наприклад, лексику для того, аби розповісти власну історію.

Аналіз досліджуваних наративів у цілому засвідчує, що травматичний досвід може створити спільноту (за Карлом Еріксоном). А насильницький розрив з місцями локального проживання етнографічних груп здатен спровокувати конструювання ідеалізованого образу «просторів пам'яті».

Список використаних джерел і літератури

1.Джерела

1.1.Неопубліковані

- 1.АФВБРДА. Ф. 1. Оп.1. Спр. 2/4 (Розрахунки з переселенцями по с. Підзамочок, Підлісся).
2. ДАТО. Ф. П-1. Оп.1. Спр.711 (Справки, докладные, записки обкома КП(б)У и исполкома о выполнении постановления ЦК КП(б)У «О хозяйственно-бытовом устройстве укр. населения, прибывшего из Польши).
- 3.ДАТО. Ф. П-1. Оп.1. Спр.284 (Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У об организации массово-политической работе среди репатриированного укр. населения из Польши).
4. ДАТО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 404 (Информации, справки, докладные записки райкомов партии о подборе кадров, подготовке и работе школ в 1944-1945 г.).
5. ДАТО. Ф. Р-1833. Оп.5. Спр. 133 (Директивное указание Совета Министров УССР о репатриации советских граждан и трудоустройстве переселенцев из Польши за 1949 г.).
6. ДАТО. Ф. Р-2782. Оп.1. Спр.60 (Анализ использования трудовых ресурсов в сельской местности за 1945-1967 года).

1.2.Опубліковані

1. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 48, ст.384.
2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т.2. / ред.: Ю.Сливка. Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян «Місіонер», 1998. 540 с.
- 3.Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР

або до яких вона приєдналася (1945–1957). / упоряд: К.Забігайло. Київ: Наукова думка, 1959. 751 с.

4. Miśło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. T. 1: Dokumenty. Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 1996. 336 s.

1.3. Спогади

1. Дикий І. Наша лемківська родина. Івано-Франківськ, 2008. 84 с.
2. Кирпан П. Порвані коралі. Роздуми про село Тилява. Івано-Франківськ, 2017. 313 с.
3. Ковальчук В., Стойкова Л. Злочини без кари. Київ, 2011. 167 с.
4. Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938-1948 у спогадах / упоряд. М. Іваник. Львів, 2014. С. 9.

1.4. Джерела усної історії

1. Інтерв'ю з Юлією Ольховою, с. Підлісся, 2.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
2. Інтерв'ю з Ольгою Околович, с. Підзамочок, 10.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
3. Інтерв'ю з Теклею Крупою, с. Підлісся, 13.01.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
4. Інтерв'ю з Юліанною Петровською, с. Підзамочок, 04.02. 2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
5. Інтерв'ю з Василем Курилом, с.Підлісся, 5.03.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
6. Інтерв'ю з Катериною Годжик, с. Підзамочок, 4.04. 2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
7. Інтерв'ю з Ольгою Ранюк, с. Джурин, 20.10.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

8. Інтерв'ю з Ганною Сембрат, с. Джурин, 22.10.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
9. Інтерв'ю з Пелагією Плахиною, с. Лошнів, 5.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
10. Інтерв'ю з Петром Плахиною, с. Лошнів, 5.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
11. Інтерв'ю з Іваном Дмитруком, с. Лошнів, 11.01.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
12. Інтерв'ю з Марією Кобзою, с. Лошнів, 11.01. 2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
13. Інтерв'ю з Романом Ольховим, с. Підлісся, 2.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
14. Інтерв'ю з Марією Кураш, с. Великий Ходачків, 9.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
15. Інтерв'ю з Іваном Курашем, с. Великий Ходачків, 9.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
16. Інтерв'ю з Стефанією Новак, с. Великий Ходачків, 10. 03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
17. Інтерв'ю з Стефанією Петришин, м. Монастириська, 12.03. 2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
18. Інтерв'ю з Іриною Біскуп, м. Монастириська, 12.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
19. Інтерв'ю з Стефанією Ванат, м. Монастириська, 14.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
20. Інтерв'ю з Марією Попик, с. Підзамочок, 4.04.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
21. Інтерв'ю з Ольгою Околович, с. Підзамочок, 28.02.2021 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
22. Інтерв'ю з Марією Попик, с. Підзамочок, 2.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

- 23.Інтерв'ю з Катериною Годжик, с. Підзамочок, 4.04. 2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
- 24.Інтерв'ю з Олександром Венгриновичем, онлайн, 4.03.2021 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.
- 25.Інтерв'ю Анни Кирпан зі Стефанією Гурей. Лем.fm, Горлиці, 2013.
- 26.Інтерв'ю Анни Кирпан з Ігорем Дудою. Лем.fm, Горлиці, 2013.
- 27.Інтерв'ю Анни Кирпан з Марією Бурдяк. Лем.fm, Горлиці, 2015.
- 28.Інтерв'ю Анни Кирпан з Марією Олесневич. Лем.fm, Горлиці, 2017.
- 29.Інтерв'ю Анни Кирпан з Анною Серняк. Лем.fm, Горлиці, 2018.
- 30.Інтерв'ю Анни Кирпан з Ольгою Байко. Лем.fm, Горлиці, 2018.
- 31.Інтерв'ю Анни Кирпан з Врою та Володимиром Солтисяками. Лем.fm, Горлиці, 2019.
- 32.Інтерв'ю Анни Кирпан з Михайлом Ляшеником. Лем.fm, Горлиці, 2019.
- 33.Інтерв'ю Анни Кирпан з Антоніною та Антоном Косарями. Лем.fm, Горлиці, 2019.
- 34.Інтерв'ю з Анною Комарницькою. Лем.fm, Горлиці, 2019.

1.5.Джерела в електронному форматі

1. Всеукраїнське товариство «Лемківщина». Статут Товариства. URL: <https://lemky.org.ua/index.php/pro-tovaristvo/statut-tovaristva> (дата звернення 15.02. 2021).
2. До цілого культурного світу. Одвертий лист українців замешканих за лінією Керзона. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/4018/> (дата звернення: 10.05.2021).
3. ЛОО «Лемківщина». URL: http://lemky.lviv.ua/?page_id=2102 (дата звернення 1.02.2021).
4. Лопата П. Короткий історичний нарис Об'єднання лемків Канади. URL: <http://www.lemko-olk.com/history.php> (дата звернення: 3.02.2021).
5. Надсяння. Суспільно-культурне товариство. URL: <https://nadsiania.at.ua/blog/> (дата звернення 11.02.2021).

6. Осадчук Л. У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsyia-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi> (дата звернення: 06.03. 2021).
7. Савицький Ю. Лемківський феномен у Польщі: як зберегти регіональну ідентичність у вигнанні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27489618.html> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Суб'єкти Світової Федерація Українських Лемківських Об'єднань. URL: https://sfulo.com/?page_id=64&lang=uk (дата звернення: 3.03.2021).
9. СФУЛО. Пріоритети і завдання. URL: https://sfulo.com/?page_id=220&lang=uk (дата звернення: 1.03.2021).
10. СФУЛО. План основних заходів на 2021 р. URL: <https://sfulo.com/?p=1581&lang=uk> (дата звернення: 16.02. 2021).
11. М'ятка А. У Козові відкрили пам'ятник депортованим і жертвам сталінських репресій. URL: <http://nova.te.ua/statti/u-kozovi-vidkryly-pamyatnyk-deportovanym-i-zhertvam-stalinskyh-represij/> (дата звернення: 12.05.2021).
12. У Монастириськах буде пам'ятник жертвам депортації українців з Лемківщини. URL: <https://irp.te.ua/lemkivske-selo-muzejnyj-kompleks/> (дата звернення: 28.02.2021).

2. Література

2.1. Монографії, збірки статей, тези конференцій

1. 1933: «І чого ви ще живі?» / упоряд. Т. Боряк. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2016. 720 с.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. Дмиренко К., Доронічева Л., Юдін О. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.

3. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность у высоких культур древности / пер. с нем. М. Сокольской. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
4. Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. 332 с.
5. Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків: НТМТ, 2012. 304 с.
6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогрес, 1996. 344 с.
7. Кабачій Р. Вигнані на степи. Депортація українців із Польщі на Південь України в 1944-1946 роках. Київ: Люта Справа, 2019. 624 с.
8. Киданюк А. Соціальне становище селян Західної України у 1944-1950 рр. Тернопіль: ТНПУ, 2010. 289 с.
9. Кісь О. Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації. «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Львів, 25-26 вересня 2014 р. / упоряд. О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко. Львів.: ІН НАН України, 2014. С. 11-41.
10. Конертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.
11. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Репа. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. 272 с.
12. Нора П., Озуф М., Ж. де Пюимеж, Винок М. Франция-память / пер. з фр. Хапаева Д. Санкт-Петербург: Издательства Санкт-Петербургского Университета., 1999. 328 с.
13. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі, м. Бучач, 29-30 вересня 2005 р. / редкол.: Костюк І., Кав'юк І., Пищик О. Бучач, 2005. 291 с.

14. Рикер П. Память, история, забвение / пер. з фр. И. Блауберг. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2004. 728 с.
15. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки). Київ: Видавничополіграфічний центр «Київський університет», 2007. 275 с.
16. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
17. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. з англ. Л. Пантина Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 336 с.
18. Хаттон П. История как искусство памяти / пер. с англ. В. Быстрова. Санкт-Петербург: ВладимирДаль, 2003. 423 с.
19. Draaisma D. Fabryka nostalgii. O fenomenie pamięci wieku dojrzałego. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2010. 186 s.
20. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 237 p.
21. Kochanowski J. Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2001. 356 p.

2.2. Статті

1. Бетлій О., Диса К. Усе про ідентичність. Міжкультурний діалог. Київ, 2009. Т.1. Ідентичність. С. 11-57.
2. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України*. 2012. №6. С. 67-92.
3. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України*. 2012. № 6. С. 201-221.
4. Грінченко Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. № 11-12. С. 59-77.

5. Грінченко Г. Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми “остарбайтерами” Харківської області). *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2004. №6. С.151-170.
6. Гонтар Т. Становище переселенців з Польщі у південних та східних областях УРСР у 1944–1945 рр. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Тернопіль, 1998. №7. С. 146- 155.
7. Довгополова О. «Розриви» колективної пам'яті: проблематика виявлення та лікування. *Україна модерна*. 2019. №26. С. 141-162.
8. Зашкільняк Л. Наслідки депортації українців і поляків у 1944– 1946 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2005. № 272. С. 149-156.
9. Калакура О. Депортації українців і поляків під виглядом "обміну населенням" (до 70-річчя Люблінської угоди). *Історичний архів*. Миколаїв, 2014. № 13. С.39-49.
- 10.Макар Ю, Макар В. Громадські організації переселенців з Польщі та їх нащадків в Україні. Європа – Україна – Світ. Львів, 1998. С. 54-79.
11. Огієнко В. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод . Національна та історична пам'ять. 2011. №1. С. 148-160.
12. Павлів Ю. “Нас били, різали”, “такий був час”: до питання колективної травми та наративу страждання в депортованих українців із Польщі у 1944– 1951 рр. *Український історичний збірник*. Київ, 2018. №20. С. 189 - 201.
13. Павлів Ю. Образ “малої вітчизни” в історичній пам'яті переселенців із Холмщини та Лемківщини. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2015. № 8. С. 163–179.
14. Пронь Т. Взаємовідносини українців, депортованих з Польщі в Україну в 1944-1946 рр., у трикутнику «громада – влада – переселенці». Збірник наукових праць ННДІУВІ. Київ, 2012. №17. С 101-121.

15. Розенталь Г. Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью. *Хрестоматия по устной истории*. Санкт-Петербург, 2003. С. 322-355.
16. Серета В. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. *Україна модерна*. 2007. Ч. 11. С. 159-168.
17. Сухомлинов О. Функціональність поняття "пограниччя" як сучасної категорії світосприйняття. *Регіональна історія України*. 2016. №10. С. 104-114.
18. Щерба І. Проблеми українсько-польських переселень в 1944-1948 рр. у світлі соціологічних досліджень. *Українська діаспора*. 1993. №3. С. 73-91.
19. Gullestad M. Imagined Childhoods: Constructions of Self and Society in Life Stories. *Educação & Sociedade*. 2005. No 91. P. 509–534.
20. Kansteiner W. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*. 2002. No. 41. P. 179–197.
21. Low S. Toward an Anthropological Theory of Space and Place. *Semiotica*. 2009. No. 175. P. 21–37.
22. Wylegał A. Child migrants and deportees from Poland and Ukraine after The Second World War: experience and memory. *European Review of History*. 2015. № 2. P. 102-172.

2.3. Довідкові видання, енциклопедії

1. Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / редкол. В. Смолій, В. Верстюк, С. Віднянський та ін.. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с.

2.4. Дисертації

1. Кислий М.-О. Повернення кримських татар на батьківщину у 1956– 1989 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. дис. ... канд.. іст.

- наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя. 2021. 280 с.
2. Павлів Ю. Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944–1951 рр. у регіональній пам'яті України. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. 303 с.
  3. Хом'як О. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії «Галичина» (1943-2013 рр.). дис. ...канд. іст. наук:)7.00.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. 261 с.

2.5.Електронні ресурси

1. Гуль М. Феномен пограниччя: соціокультурний аспект. Цифровий архів Острозької академії. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1354> (дата звернення: 13.05.2021).
2. Депортації розчищали території під «нову радянську людину». Інтерв'ю Дмитра Шурхала з Романом Кабачієм. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24989647.html> (дата звернення: 10.05.2021).
3. Довгополова О. Постпам'ять. URL: <https://www.pastfutureart.org/glossary#Porajmos> (дата звернення: 08.05.2021).
4. Москаль Р. Останній бій підпілля ОУН. Тернопільщина, 1960 рік. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/28/33736/> (дата звернення: 18.05.2021).
5. Осадчук Л. У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsya-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi> (дата звернення: 08.05. 2021).
6. Руска Бурса. URL: <https://www.lem.fm/ruska-bursa/> (дата звернення: 12.05.2021).

7. Хто відібрав в українців Закерзоння. Інтерв'ю Віталія Ляски з Миколою Литвином URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/zakerzonnia-litvin/> (дата звернення: 14.05.2021).

Додатки

Додаток 1

Опитник для переселенців із Лемківщини/Холмщини/ Надсяння

Розкажіть, будь ласка, про своє життя. Можете почати від Вашого дитинства в Польщі і далі розповісти про усе, що вважаєте за потрібне, аж до сьогодення. Якщо виникнуть запитання, я поставлю їх опісля Вашої розповіді.

Дитинство

1. **Розкажіть, будь ласка, про своє дитинство.**
2. Де й коли ви народилися?
3. Розкажіть про свою родину. (Чим займалися Ваші батьки? Чи були у Вас брати, сестри?)
4. В яких умовах Ви жили до війни?
5. Чим запам'яталась Вам місцевість, у якій проживали?
6. Якого віросповідання дотримувалася Ваша сім'я?
7. Як зазвичай Ви проводили вільний час?
8. Може, будь ласка, пригадати святкування, що їх Ваша родина відзначала у Польщі?
9. Пригадайте, будь ласка, Вашу школу. Чи багато дітей там навчалось?
10. Якою мову викладали шкільні предмети?
11. Який ваш найяскравіший спогад із дитинства?

Міжнаціональні відносини на Холмщині/Лемківщині /Надсянні до депортації

12. **Якими були взаємини представників різних національностей до переселення?**
13. Яка національна група була найчисельніше представлена у Вашому селі?
14. Чи чули Ви від батьків про випадки конфліктів?
15. Яким були Ваші взаємини із польськими дітьми у школі? Чи були у Вас друзі серед поляків?
16. У Вашому селі були поширені міжнаціональні шлюби?

Друга світова війна

17. **Ви пам'ятаєте, як почались військові дії у Вашому селі? Що ви тоді відчували?**
18. Чи брав хтось із Вашої родини участь у війні? Якою була їхня подальша доля?
19. Як склалися відносини між різними національними групами під час війни?
20. Опишіть, будь ласка, побутові умови Вашого проживання під час війни?

21. Пригадайте, будь ласка, як виглядало Ваше село під час окупації.

Переселенська акція

22. Пригадайте, будь ласка, коли й від кого Ви вперше дізнались про переселення?
23. Чи хотіла Ваша родина виїздити? І чому?
24. Ви знали куди саме відправляєтесь?
25. Скільки часу було у Вашої родини або зібратись? Що забирали з собою в дорогу?
26. Хто координував процес переселення у Вашому населеному пункті?
27. Усю Вашу родину було депортовано? Якщо хтось не підлягав депортації, то чому?
28. Якою була реакція представників інших національностей на переселення?
29. Чи намагались Ваші односельчани уникнути виселення? Якщо так, то яким чином?
30. Опишіть, була ласка, якими були умови Вашого переїзду?
31. Скільки родин перебувало в одному вагоні із Вами? Це були Ваші односельчани? Якими були настрої цих людей?
32. Скільки часу Ви провели в дорозі?
33. Як ви вважаєте, чому Вас переселили?
34. Хто на Вашу думку здійснив акцію? (Польська? Радянська влада?)

Прибуття на нове місце проживання

35. Якими були Ваші очікування щодо нового місця проживання? Чи виправдались вони?
36. Чи зустріли Вас на залізничній станції? Якщо так, то хто?
37. Як відбувалось розселення? Як Ви добирались до свого нового місця проживання?
38. Пригадайте, будь ласка, як виглядав населений пункт у якому ви оселились. Чи відрізнявся він від Вашого місця проживання у Польщі? Якщо так, то чим?
39. Чи вистачало переселенцям житла? Можливо, Ви пам'ятаєте випадки проживання кількох сімей переселенців в одному будинку?
40. Опишіть, будь ласка, житло у якому Ви оселилась Ваша сім'я?
41. Яке майно привезли із собою і чи залишилось воно у Вашому подальшому користуванні?
42. Як переселенські родини наділяли землею?
43. Наскільки відрізнялися природні умови? Чи вплинуло це на ведення господарства, зокрема вирощування певних сільськогосподарських культур?
44. За яким принципом видавали компенсації?

Соціально-побутова адаптація

45. **Розкажіть, будь ласка, як жила Ваша сім'я в перший період після депортації.**
46. Чим займались Ваші батьки після приїзду? Як довго залишались без роботи?
47. Чи намагалися Ви змінити місце проживання? Якщо так, то чи вдалось Вам це? Чому вирішили переїхати?
48. Переселенці користувались пільгами? Якщо так, то якими?
49. Опишіть процес залучення переселенців до колгоспів. До яких методів вдавалися представники влади/якою була реакція односельців?
50. Хто, за яких умов і чому влаштувались на роботу у міста?
51. Розкажіть, будь ласка, про своє навчання у місцевій школі.
52. Якою мовою проходилося навчання в школі?
53. Чи вірили Ви у можливість повернення в Польщу? Можливо, знаєте випадки спроб повернутись?

Культурне життя лемків/холмців/надсянців на нових теренах

54. **Як представники Вашої етнографічної групи підтримували свої звичаї, традиції після депортації? Якими були для цього умови?**
55. Опишіть, будь ласка, як відбувалось перше проведене Вашою родиною святкування уже на новому місці проживання.
56. Ви продовжували розмовляти традиційною говіркою? Якщо ні, то чому?
57. Ваша родина продовжувала дотримуватись того ж віросповідання, що й у Польщі? Чи були для цього перешкоди?
58. Як представники влади ставились до публічних проявів культурного життя етнографічних груп у Вашому регіоні?
59. Пригадайте, будь ласка, коли і за яких обставин у Вашому населеному пункті почав діяти хорівий колектив? Традиційну пісенність якої етнографічної групи він популяризував?
60. Чи пам'ятаєте, коли та за яких обставин розпочалось відродження громадських організацій різних етнографічних спільнот у Вашому регіоні? Що ви тоді відчували?

Взаємини із місцевим населенням

61. **Розкажіть, будь ласка, коли ви вперше зустрілись із місцевим населенням? Яким було Ваше перше враження?**
62. Чи були поляки на момент Вашого приїзду ще у селі? Якщо так, то як вони Вас зустріли?

63. Скільки родин місцевих жителів проживало у населеному пункті, в якому ви оселилися?
64. Чи допомагали Вам місцеві у побутовому облаштуванні після приїду? Як саме?
65. Якими були особливості побуту та господарства місцевих? Чи відрізнявся їхній спосіб життя від Вашого проживання у Польщі?
66. Що місцеві жителі знали про причини Вашого приїзду? Чи розпитували про це?
67. Як склались Ваші взаємини із місцевими дітьми під час навчання в школі? Чи були у Вас друзі серед місцевих?
68. Чи були поширеними конфліктні ситуації у стосунках із жителями Вашого та навколишніх сіл? Якщо так, то які основні причини Ви могли б виділити?
69. Місцеве населення виявляло цікавість до культури Вашої громади? Можливо, хтось із місцевих долучався до діяльності культурних осередків переселенців у Вашому регіоні?
70. Як ви гадаєте чому саме таке ставлення виявили місцеві щодо депортованих?
71. Як довго зберігався у Вашому регіоні поділ на місцевих й переселенців? Коли саме ця межа зникла чи відчуваєте її досі?
72. Чи змінились взаємини представників Вашої громади із місцевими жителями з часом? Якщо так, то коли саме і за яких обставин?
73. Чи втручалась влада у конфліктні ситуації між місцевими та прибулим населенням? Яких заходів вживали?

Пам'ять про депортацію

74. **Що саме вважаєте за потрібне передати своїм онукам про історію вашої родини?**
75. Які звичаї, традиції чи обряди продовжуєте підтримувати у своїй родині чи в межах громади?
76. Чи берете участь у відзначенні річниць депортації? Чому так/ні? Що ви відчуваєте у цей період?
77. Які пам'ятники, споруджені в пам'ять про депортацію та депортованих Ви знаєте? Що вони для Вас означають?
78. Чи збереглися фото із дитинства в Польщі? Ваших родичів, сусідів? Що Ви відчуваєте, коли дивитеся на ці фото?
79. Чи відвідували місце свого народження? (Як часто там буваєте? Із ким відвідували?)
80. Що ви відчували, коли вперше потрапили у місцевість де народились і минуло Ваше дитинство?

81. Чи Ви є членом товариства, які підтримують пам'ять про Холмщину/Лемківщину?

Якщо так, то як давно?

82. Яке місце зайняла депортація чи переселення у вашому житті?

***

83. Як Ви сьогодні оцінюєте своє життя? Чи хотіли б щось змінити?

84. Яка найважливіша подія вашого життя? Чому?

Опитник для місцевих жителів Тернопільської області

Розкажіть, будь-ласка, про Ваше життя так, як вважаєте за потрібне. Якщо можете, почніть розповідь із того, де, коли й у якій сім'ї Ви народилися. Запитання я поставлю наприкінці.

Дитинство

1. **Розкажіть, будь ласка, про своє дитинство.**
2. Де й коли ви народилися?
3. Ким були ваші батьки за соціальним походженням?
4. У Вас були у Вас брати, сестри?
5. В яких умовах Ви жили до війни?
6. Якого віросповідання дотримувалася Ваша сім'я?
7. Пригадайте, будь ласка, Вашу школу. Чи багато дітей там навчалось?
8. Який ваш найяскравіший спогад із дитинства?

Міжнаціональні відносини

9. **Якими були взаємини представників різних національностей у місці Вашого проживання?**
10. Яка національна група була найчисельніше представлена у Вашому селі?
11. Яким були Ваші взаємини із польськими дітьми у школі?
12. Чи були у Вас друзі серед поляків?
13. У Вашому селі були поширені міжнаціональні шлюби?
14. Що ви пам'ятаєте про діяльність УПА у Вашій місцевості?

Друга світова війна

15. **Ви пам'ятаєте, як почались військові дії у Вашому селі?**
16. Чи брав хтось із Вашої родини участь у війні? Якою була їхня подальша доля?
17. Як складалися відносини між різними національними групами під час війни?
18. Опишіть, будь ласка, побутові умови Вашого проживання під час війни?

Переселенська акція

19. **Пригадайте, будь ласка, коли й від кого Ви вперше дізнались про переселення?**
20. Що Ви пам'ятаєте про організацію процесу виселення?
21. Хто координував процес переселення поляків у Вашому населеному пункті?
22. Якою була реакція Ваших односельчан на виселення поляків?

23. Як процес виселення вплинув на життя Вашої родини?
24. Що відбувалось із майном депортованих поляків?
25. Як ви вважаєте, чому здійснили обмін населенням?
26. Хто на Вашу думку здійснив акцію? (Польська? Радянська влада?)

Облаштування депортованих із українських етнічних територій

27. **Якими були Ваші очікування щодо нових поселенців? Що Ви знали про цих людей до їхнього прибуття?**
28. Як багато депортованих оселилось у Вашому населеному пункті?
29. Яким було Ваше перше враження про переселенців?
30. Чи зустрічав хтось із Ваших родичів депортованих після їхнього приїзду на залізничні станції? Вони робили це добровільно?
31. Ви пам'ятає як відбувався процес розселення депортованих?
32. Чи вистачало переселенцям житла? Можливо, Ви пам'ятаєте випадки проживання кількох сімей переселенців в одному будинку?
33. Як Ви оціните загальне матеріальне становище прибулого населення порівняно із Вашими односельчанами та поляками, що проживали у Вашому селі до депортації?
34. Чи допомагали Ваші односельчани переселенцям у побутовому облаштуванні? Як саме?
35. Як переселенські родини наділяли землею?
36. Переселенці користувались пільгами? Якщо так, то якими?
37. Якими були особливості побуту та господарства переселенців? Чи відрізнявся їхній спосіб життя від Вашого?
38. Пригадайте, будь ласка, процес залучення депортованих до роботи у колгоспах. Вони вступали туди охоче/неохоче?
39. Як процес прийняття нових жителів вплинув на життя Вашої родини?
40. Який Ваш найяскравіший спогад про цей період?

Взаємини депортованих та автохтонів

41. **Яким було життя у Вашому населеному пункті після приїзду нових поселенців?**
42. Як склались у Вас відносини із дітьми переселенців під час навчання в школі? У Вас були друзі серед депортованих?
43. Ви цікавились життям Ваших нових сусідів до депортації/причинами приїзду? Охоче/неохоче вони про це розповідали?

44. Хто був кращими сусідами: поляки чи новоприбулі українці Лемківщини/Холмщини/Підляшшя?
45. Чи були поширеними конфліктні ситуації у стосунках місцевих жителів із переселенцями? Якщо так, то які основні причини Ви могли б виділити?
46. Як довго зберігався у Вашому регіоні поділ на місцевих й переселенців? Коли саме ця межа зникла чи відчуваєте її досі?
47. Як втручалась влада у конфліктні ситуації між місцевими та прибулим населенням? Яких заходів вживали?
48. Чи змінились взаємини місцевих та переселенців з часом? Якщо так, то коли саме і за яких обставин?
49. Наскільки поширеними були шлюби між місцевими та переселенцями? З якого часу?
50. Як Ви вважаєте, брак інформації якось вплинув на формування Вашої думки про переселенців?
51. Чи вважаєте Ви себе однією спільнотою із депортованими сьогодні? Якщо ні, то у чому проявляється окремішність?

Культурне життя опісля депортації

52. **Яке враження на Вас справили звичаї, традиції та обряди переселенців? Вони відрізнялись від звичних Вам?**
53. Чи були помітними відмінності у мові переселенців?
54. Як представники влади ставились до публічних проявів культурного життя етнографічних груп у Вашому регіоні?
55. Пригадайте, будь ласка, коли і за яких обставин у Вашому населеному пункті почав діяти хорівий колектив? Традиційну пісенність якої етнографічної групи він популяризував?
56. У діяльності хору могло брати участь місцеве населення? Чи хотіли Ви цього?

Пам'ять про депортацію 1944-1946 рр.

57. **Яке місце зайняло переселення у Вашому житті?**
58. Як Ви вважаєте, чи потрібно підтримувати пам'ять про переселенську акцію сьогодні? Якщо так, то на якому рівні? (у державі/громадах/окремих родинах?)
59. Що Ви вважаєте за потрібне розповісти своїм онукам про цей період?
60. Як Ви ставитесь про процесу спорудження пам'ятників присвячених депортації та депортованих?
61. Якою була Ваша реакція на створення товариств різних етнічних груп депортованих та їхню діяльність?

62. Цікавитесь сьогодні життям етнографічних спільнот Вашого регіону? Берете участь у їхніх заходах/святкуваннях?

***

63. Як Ви сьогодні оцінюєте своє життя? Чи хотіли б щось змінити?

64. Яка найважливіша подія вашого життя? Чому?

**Уривок інтерв'ю з Катериною Годжик, депортованою з с. Ванівка
Кросненського повіту**

37:02

К.Г.: Шо цікаво про мову, то ще скажу, же біля Кросно говорили тако... як би тобі сказати...Були такі от слова як «лем», до прикладу. Такі, за які потому лемків назвали лемками люди тутво. Але вот в Кросно [адміністративний центр Коросненського повіту (Лемківщина) – Ю. О.] їх було не так багато як вже далі в Розділлю [Горлицький повіт] чи в Сяноку [адміністративний центр Сяноцького повіту, осередок східної Лемківщини]. Бо як приїхали люди звідти сюда [на Тернопільщину], то ми їх не розуміли. Розумієш, люди страші... тато, мама моя, вони не розуміли все, што меджи собом говорили. А я в школі ше пам'ятам як нам давали рускі диктанти, а ми сиділи і очима тільки кліпали, бо діти так говорили по-інакшому всі, а в них хотіли руского диктанту. Отак. *(сіметься)*

Ю.О.: До виселення Ви з цими людьми з Розділля чи з Сянока ніколи не зустрічались... між собою не говорили?

К.Г.: Взагалі то люди межи собом сходилися, бо були всякі свята, ярмарки і таке друге. Так як воно все було: тато брав нас на воза і-і поїхали кудись там в Боднарку. О! В Боднарці,²²⁷ хочу тобі сказати, там були такі вже справжні українці. Строї мали такі вже от подібні до того як люди ходили тут на Підзамочку і говорили так по-українськи.

Ю.О.: Близько до того як тут говорили місцеві?

К.Г.: Так-так. В них Надсяння територія, як я знаю, називалась... і їм тут легше було певне...коли приїхали.

Ю.О.: Легше?

К.Г.: Таа. А що думаєш, сміялись я тут з мови тої лемківської сильно.

42:26

Джерело: Інтерв'ю з Катериною Годжик, с. Підзамочок, 4.04. 2019 р.
Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

---

²²⁷ Територіально населений пункт знаходить також на Лемківщині, у Горлицькому повіті.

**Уривок інтерв'ю з Марією Попик, депортованою з с. Кописно
Перемишльського повіту**

57:10

М.П.: Шо ще хочу сказати, що до школи я ходила до міста, в Василяни [Бучацький монастир отців Василян – Ю.О.], там була школа. То енкаведисти, вони тих, що по криївках ловили, вони їх вішали і потім трупи...такі молоді гарні всі хлопці. Отако *(показує)* рядочком ставили і чекали, хто буде йти і буде плакав. І шо думаєш, родичі хидили так, же не признавались шо то їхній...так, люди тоді ся добре бояли. А ті хто ся не бояв, то з ними тако і було (...) А зі школи дітей брали малих, всяких і водили дивитися як вішають. І шо хочу сказати... то вже буду пам'ятати певне все. Хлопця такого мали вішати, ну і як пасує ще прочитати всім моралю. То не так просто, дитино, то треба було дивитися і слухати...Словом, щось там почали базікати, а він шух і збив ту табуретку, чи шо він там на чому стояв. Збив і закінчився цирк. Отакі були роки, така була школа...ідеш до школи і чуть не через трупи переступаєш. Но шо ще скажу, шо УПА то не було так просто як всі думають і так добре. Вони шо жорстокі були, то жорстокі. Колись пам'ятаю Валентин Семенович, бідолаху вбили ні за шо.

Ю.І.:Хто такий Валентин Семенович?

М.П.: В школі мене вчив математики...добрий був і розумний чоловік. Ну як чоловік, хлопець, мав женитися тільки. Ну але хочеш бути вчителем в школі, то і в партію захочеш. Тай так він перейшов їм дороги (...) На подвір'ї школи, один вистріл і нема чоловіка. Діти порозбігалися, всі поховалися, а він так там лежав.

67:15

Джерело: Інтерв'ю з Марією Попик, с. Підзамочок, 4.04.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

Додаток 5

**Уривок інтерв'ю з Ганною Сембрат, депортованою з с. Боднарка
Горлицького повіту**

34:12

Г.С.: Знаєш, жаль, же ти не застала живого Майноша.

Ю.І.: Майноша?

Г.С.: Та, Майнош Станіслав, вмер він не так давно. Він би ти повідав багато більше, ніж я. В нього було життя насправду інteresне, і він був чоловік як то так кажуть люди «світовий» (*сміється*). Так от Майнош він зиніціював багато всях лемківських діл, але якщо ми вже зара про колгоспи говорим, то я тобі згадаю таке. Він був головою колгоспу туво [в с. Джурин Чортківського району – Ю.О.], першим головою лемком і насправду було нам трохи легше як він став на то місце, бо людяний був чоловік. Але бандерівці, вони такого діла не поважали і того видно йому подарувати не могли, що він щось з радянською владою мав... ну і раз зробили цілу виставу прямо тутка в селі. Значить оділи йому який колючий дріт на шию...мучили...водили людям показували, хтіли, а би він так якісь слова повторяв. Словом, мучили його так, що він вже потім мав той слів на шиї все...мучили, але не вбили і то вже добре. Видно їм ся розходило зробити з того цілий концерт.

Ю.І.: А Ви це бачили?

Г.С.: Нє-нє, я не була, але мама моя покійна були.

Ю.І.: А коли це було?

Г.С.: Ну я тобі точно не скажу, десь в 50-х роках.

49:03

Джерело: Інтерв'ю з Ганною Сембрат, с. Джурин, 22.10.2019 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

**Уривок інтерв'ю з Романом Ольховим,
депортованим із м. Любачів**

62:45

Р.О.: Ще була одна сім'я тут, де живуть Баб'яки. І вони рішили поїхати до Львова, на Львівську область, ну і вони так коротше домовилися, що поїдуть і до тата, щоб тато поїхав. Тато не дуже поохочував поїхати, але (...) вони, приїхала машина і їх забрали сюди (показує) до Львівської області. Вони опинилися (...) за 45 кілометрів віді Львова. Мама гвалт, не хоче бути, бо там свої люди і хоче їхати до Львова. Тато тоже над тим подумав. Розумієш, то вже починається, то вже було весною, десь березень місяць і бере корову, і жене корову звідси пішки до Львова. Ти уявляєш? Пішли. Ні грошей. Дала мама буханець хліба і пів літри масла, всьо: «іди Митре [Дмитре – Ю.О.] з коровою». Прийшов там тато, подився, побувся, нічого толкового там не знайшов. І на сам, на Великодню суботу приходить тато приходить з коровою додому. І каже так: «Каська, якщо хочеш, то їдь сама, я вже більше не хочу ні Львова, не хочу нічого». І так ми опинилися туво. І я був там і я тобі скажу, що я вдячний татові, що ми лишилися тут. Рахуй, що до міста близько, а вони там жили так. Як би Матеушівка, Мартинівка [йдеться про віддаленні від районного центру села]. Тільки, що там одна залізна дорога проходила, а більше нічо. Ну поля, настояні поля. Але я тим людям не дивуюся, бо раньше люди привикли до сільського господарства і вони так само, поля, тому подобне. Ну і після цього вже опинилися тут, вже поля цей, поділили, ми вже і поля не маєм, дали коло Кліти, там біля залізної дороги дали клаптик того поля. Коня немає, орати немає чим

Ю.О.: А як ви думаєте, чому ці люди хотіли переїхати до Львова?

Р.О.: Люди переїхали тому, що жили в одній місцевості, один одного знав. Розумієш? Ну і вони привикли до тих людей, які разом жили. А вже чуж... вони по світі ніде не їздили, нічого не бачили, вони тільки бачили це сільське господарство і своє село. І тому вони хотіли до своїх людей. Так само і баба ця наша цяво Катерина: «Дмитре, я хочу до свої людей». Розумієш?

71:23

Джерело: Інтерв'ю з Романом Ольховим, с. Підлісся, 2.03.2020 р. Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

**Уривок інтерв'ю із Стефанією Новак, депортованою із с. Розділля
Горлицького повіту**

59:36

Ю.О.: Ви колись відвідували Розділля?

С.Н.: Я насправду насправду не була ніколи вже там після того, як нас вигнали. Але сестра моя була з чоловіком певне два рази.

Ю.О.: Коли?

С.Н.: Перший раз то певне поїхали в 91 році... не, в 92. То вони якось так літом зібралися, бо казала Єлена, де хотіла би бачити. Єлена, то та моя сестра, що вже ся на Україні вродила, вони ніколи не бачила тих потічків і семерічок, і трав тих тих, в яких я ся малою бавила. Ну а в мене все якось то робота, то діти, то внуки, то ше бо зна шо. Но але я би вже зара й не хотіла. Знаєш чо? Бо як Єлена там була з своїм Васильом, то вона мені звідти написала листа і відправила сюда. І того листа я на пам'ят пам'ятаю, уявляєш собі? Писала вона мені значть так: «Стефцю, моя дорога Стефцю! Я є дома! Тут так гарно, Стефцю, я б ніколи не подумала. Нема, пише, нашої хати, але на правду край який». І я того листа дома читала і я так сплакалася як дурна. Так заводила, шо лист той від сльозів розмок. А чо плакала, знаєш? Бо Єлена, як я казала, родилася на Україні, тут є її дома, а вона поїхала в Розділля і мені звідтам писала, же «я є дома» (*плаче*). Мені і тепер так паршиво стає як я згадаю то всьо... Чоловік мій тоді прийшов додому і каже: «Чо ти плачеш, шо ти сльозами поможеш? Хочеш, збирайся і поїдем». Але їхати я не хтіла, не хтіла і йому казала: «подивися, шо зі мною ся зараз робит, як то переживу як там буду?» Отаке було.

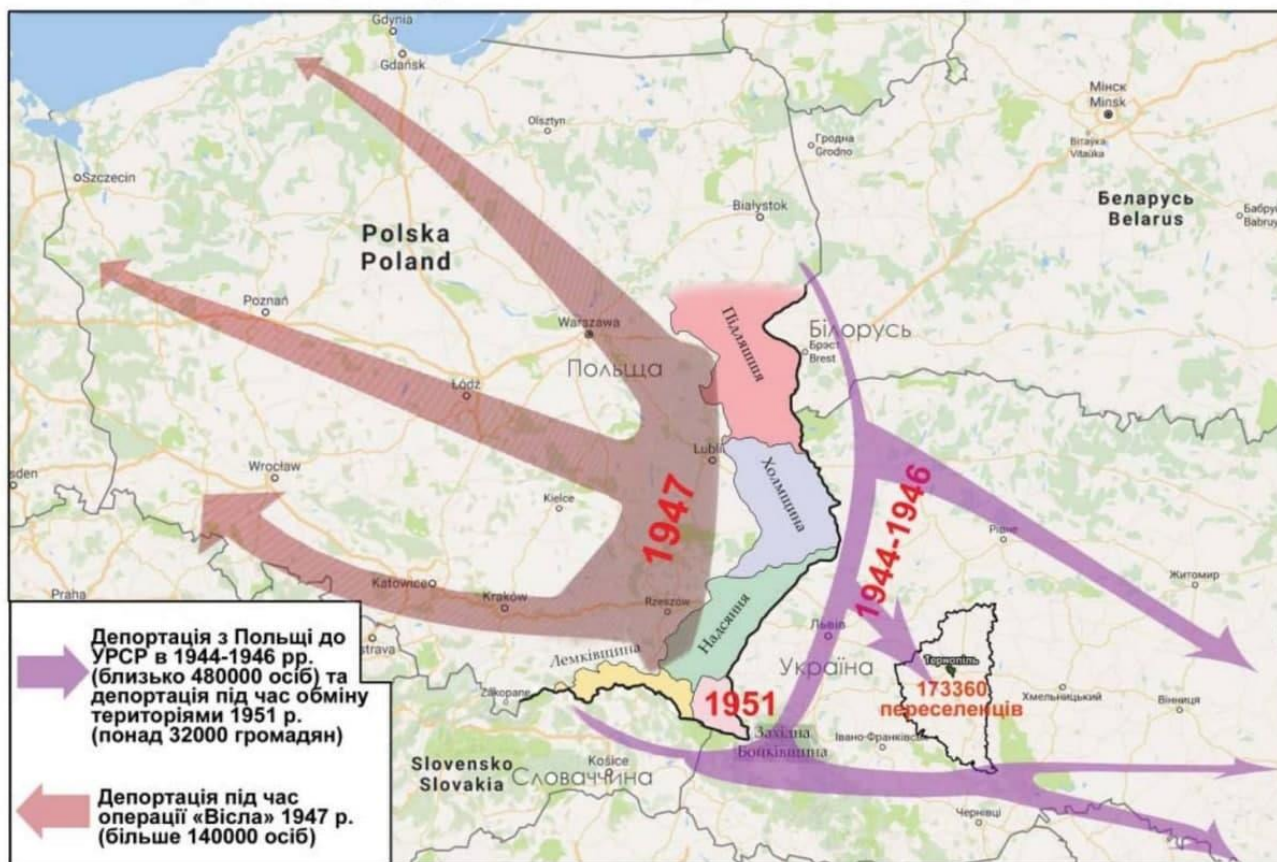
64:01

Джерело: Інтерв'ю з Стефанією Новак, с. Великий Ходачків, 10. 03.2020 р.
Інтерв'юер: Юлія Ольхова.

Джерело: Картографічний доробок Українського інституту національної пам'яті (2015-2020). URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/kartografichnyu-dorobok-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-2015-2020> (дата звернення: 18.05.2021).

Карта примусових переселень українців

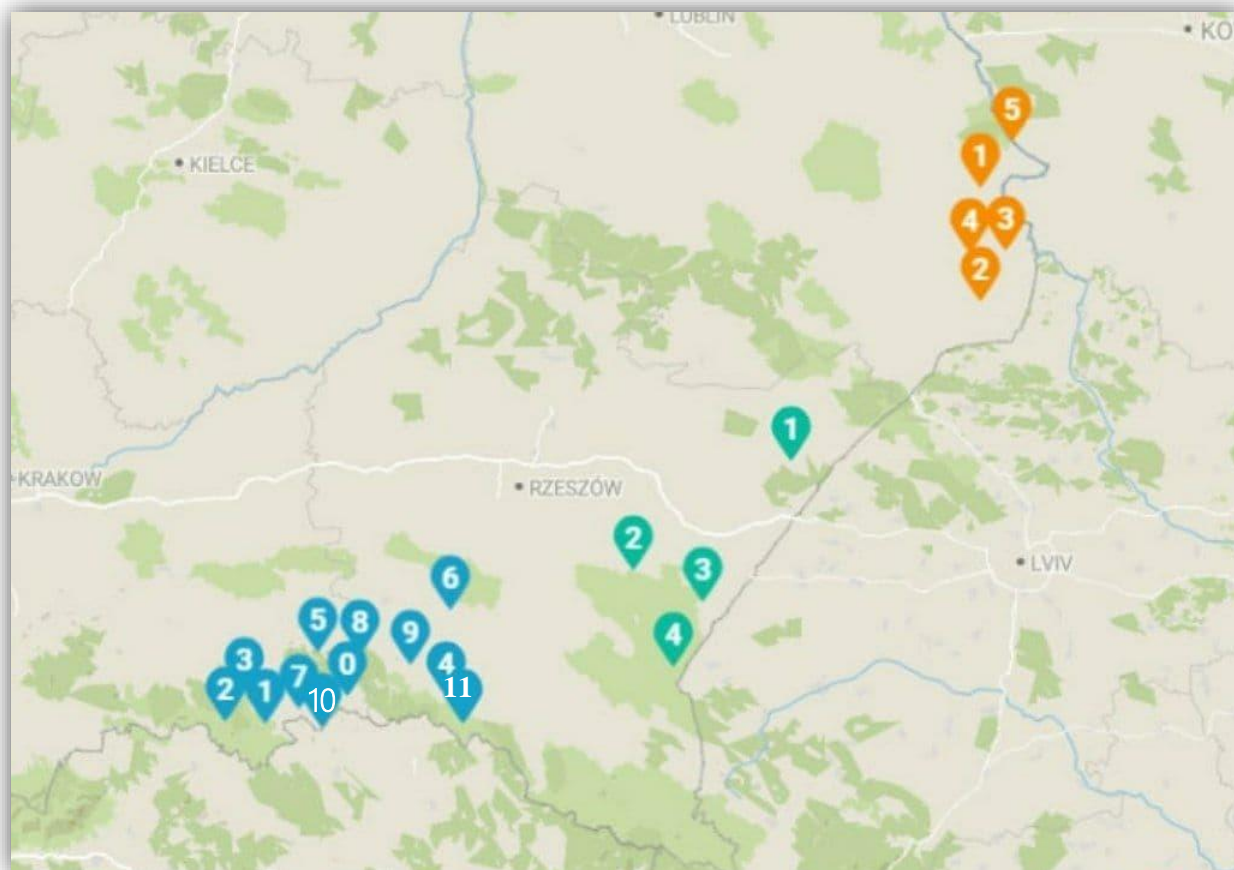
*за підрахунками Юлії Боднарчук в Тернопільській області оселились 147 783 переселенців (Див. Боднарчук Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Тернопіль, 2012. С.243)

Джерело: Пам'ятники жертвам депортацій українців на Тернопільщині: фотокаталог пам'ятників і пам'ятних знаків / упоряд. М. Ягодинська. Тернопіль, 2017. С.5.

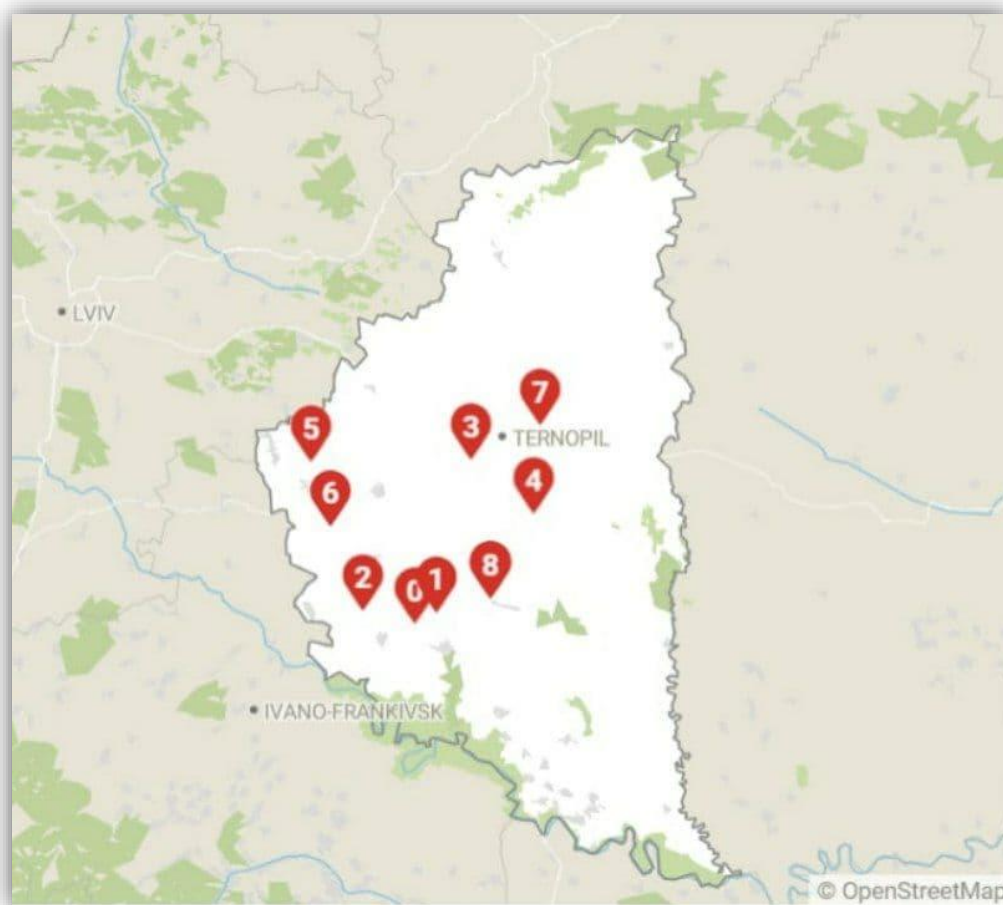

Додаток 10

Мапа населених пунктів Закерзоння, у яких мешкали респонденти до депортації 1944-1946 рр.

Лемківщина	Надсяння	Холмщина
0. Сквіртне (Skwirtne)	1. Любачів (Lubaczów)	1. Гоздів (Gozdów)
1. Розділля (Rozdziele)	2. П'яtkова (Piątkowa)	2. Телятин (Telatyn)
2. Лосе (Łosie)	3. Кописно (Kopysno)	3. Ласків (Łasków)
3. Вапенне (Wapienne)	4. Залісся (Zalesie)	4. Верешин (Wereszyn)
4. Зиндранова (Zyndranowa)		5. Матче (Matcze)
5. Пантна (Pętna)		
6. Ріпник (Rzepnik)		
7. Баниця (Banica)		
8. Ванівка (Weglowka)		
9. Боднарка (Bednarka)		
10. Лелюхів (Leluchów)		
11. Тилява (Tyława)		

Мапа населених пунктів, Тернопільської області, в яких відбувалось дослідження

№	Назва населеного пункту	Кількість респондентів
0.	с. Підлісся	4
1.	с. Підзамочок	5
2.	м. Монастириська	6
3.	с. Великий Ходачків	4
4.	с. Лошнів	4
5.	м. Бережани	3
6.	м. Підгайці	1
7.	с. Соборне	2
8.	с. Джурин	2

Додаток 12

Кількість депортованих із Закерзоння родин у досліджуваних населених пунктах на грудень 1946 р.²²⁸

№	Назва*	Кількість сімей, що прибули з Польщі	Сім'ї ремігрантів зі Східних областей	Загальна кількість прибулих сімей у район розташування населеного пункту
1.	с. Великий Ходачків (Козлівський район)	201	84	1082
2.	с. Підзамочок, Підлісся (Бучацький район)	224, 63	–	1561
3.	с. Лошнів (Теребовлянський район)	438	34	1237
4.	м. Монастириська (Монастирський район)	332	115	1110
5.	с. Джурин (Чортківський район)	–	–	5097
6.	с. Соборне (до 1945 р. – Чернилів Мазовецький; 1945-1964 р. – Жуків; 1964-2016 рр. – Жовтневе) (Великобірківський район)	261	–	1740
7.	м. Підгайці	123	53	1070
8.	м. Бережани	443	–	1768

- не зафіксовано;

*назви районів вказаний відповідно до чинного на 1946р. адміністративного поділу.

²²⁸ Укладено на основі: ДАТО. Ф Р-2781. Оп. 1. Спр. 3. 166 арк.; Спр. 4. 202 арк.; Спр. 5. 188 арк.; Спр. 8. 136 арк.; Спр. 12. 152 арк.

Пам'ятник депортованим із Польщі в м. Тернопіль

Джерело: Осадчук Л. У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. Газета «День». : <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsvya-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi> (дата звернення: 08.05. 2021).

Додаток 14

Пам'ятник присвячений 60-річчю депортації у с. Великий Ходачків

Джерело: з особистого архіву авторки

Додаток 15

Пам'ятник депортованим і жертвам сталінських репресій в Козовій

Джерело: М'ятка А. У Козові відкрили пам'ятник депортованим і жертвам сталінських репресій. URL:<http://nova.te.ua/statti/u-kozovi-vidkryly-pam-yatnyk-deportovany-m-i-zhertvam-stalinskyh-represij/> (дата звернення: 12.05.2021).